

Dr. sc. Safet BANDŽOVIĆ

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

E-mail: s.bandzovic@hotmail.com

ORCID: 0009-0004-9574-1537

1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:327(47:497+560)"1914/1918" (093)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2026.9.15.189>

Primljeno/Received: 05. 02. 2026.

Prihvaćeno/Accepted: 19. 04. 2026.

RUSKI CILJEVI U PRVOM SVJETSKOM RATU: PUTEVI PREMA ISTANBULU I BALKANSKE STRANPUTICE

Apstrakt: *Status crnomorskih moreuza (Bosfor i Dardaneli) bio je višestoljetni, sastavni dio Istočnog pitanja. Početkom XX stoljeća u ruskom političkom fokusu bile su sudbine tih moreuza i balkanskih pravoslavnih država. Njihovo radikalno rješenje, pokazuje obimna literatura, povezivano je sa slomom Osmanskog carstva. Kada bi u tom carstvu, izbili nemiri, Rusija je procjenjivala mogućnosti za novi rat da bi se osvojio Istanbul i oslobodila "braća u vjeri koja su stenjala u turskom ropstvu". Publicist Ivan Solonevič uspoređivao je svojedobno rusku stoljetnu težnju za osvajanjem Istanbula s "geološkim procesom", sporim, ali neizbježnim. Velikoimperijalne pretenzije ipak nisu bile u skladu s ruskim stvarnim mogućnostima. Rusija je često stajala na vratima Istanbula, ali se to, pod pritiskom drugih sila, nije završilo ulaskom njene vojske u taj grad. Činilo se da je Prvi svjetski rat bio, iz ruskog ugla, predodređen za ispunjenje davnašnjih ciljeva Petrograda i okončanje priča o "bolesniku na Bosforu". Razvijali su se grandiozni projekti. Rusija, jedina pravoslavna monarhija, zamišljena je kao središte cijelog pravoslavnog svijeta. Time se trebala ostvariti ideja o obnovi bizantske ekumene, zajednice pravoslavnih država na čelu s ruskim carem. Osvajanje Istanbula zamišljeno je kao stvar bliske budućnosti. Iz različitih perspektiva te su projekte razvijali političari i diplomati, generali, filozofi, publicisti i historičari. Rusija je ušla u rat 1914. pod lozinkom "opšteg slavenskog i religioznog jedinstva" i zaštite pravoslavne "balkanske braće". Dok su vatreni govori političara i narodni entuzijazam ostajali na površini, razrađivane su vojne pripreme za iskrcavanje. Glavna misao ruskog cara bila je ona "o zauzimanju Dardanela i Konstantinopolja", osnovnog preduslova za dalju rusku privrednu i političku ekspanziju. Izbijanjem svjetskog rata, snovi o svijetloj budućnosti i ideje o panslavenskoj državi s Carigradom kao glavnim gradom, su se učvrstili. Ruska diplomacija je pregovarala sa britanskim i francuskim saveznicima o planiranoj podjeli Osmanskog carstva.*

Cilj Rusije bio je domoći se Istanbula i okolnih područja uz obale Bosfora. Time bi se postigao dugogodišnji ruski cilj: osiguranje sigurnosti južnih granica Rusije i oslobađanje levantinske trgovine. To je bio predmet pregovora između ruskog ministra spoljnih poslova Sazonova i britanskih i francuskih ministara 1914. i početkom 1915. godine. Da je nastala panslavenska konfederacija, njena bi uprava bila u rukama Rusije. Dominacija nad Bosforom i Dardanelima otvarala je vrata uticaju Rusije u crnomorskim i sredozemnim bazenima, ona bi postala izvor superiornosti nad balkanskim svijetom i zapadnom Azijom. U planovima ruskog vodstva, osvajanje Istanbula i moreuza je trebao biti početak dominacije na Bliskom istoku i preuzimanja vlasti na Sredozemlju. Događaji su se, ipak, odvijali mimo ruskih planova. Prvi svjetski rat označio je kraj prisustva starih imperija na Balkanu. Vojnici carske Rusije će ući u Istanbul, ali tek nakon okončanja svjetskog sukoba, kao izbjeglice iz vlastite zemlje, poražena strana u građanskom ratu (1918-1922) do koga je došlo nakon izbijanja boljševičke revolucije 1917. godine. Dio ruskih emigranata – civila i nekadašnjih vojnika, došao je i na Balkan koji je u poratnom vremenu dobio drugačiju političku fizionomiju od one koju je 1914. priželjkivala carska vlada u Petrogradu.

Ključne riječi: *Prvi svjetski rat, Rusija, Osmansko carstvo, Istočno pitanje, politika, Istanbul, Bosfor i Dardaneli, Balkan.*

RUSSIA'S WAR AIMS IN THE FIRST WORLD WAR: THE ROUTES TO ISTANBUL AND BALKAN BLIND ALLEYS

Abstract: *The status of the Black Sea Straits (the Bosphorus and the Dardanelles) was a centuries-long, integral part of the Eastern Question. At the beginning of the 20th century, the fates of these straits and the Balkan Orthodox states were at the center of Russian political focus. Extensive literature shows that their radical resolution was linked to the collapse of the Ottoman Empire. Whenever unrest broke out in that empire, Russia would assess the possibilities of a new war to conquer Istanbul and liberate the 'brothers in faith groaning under Turkish servitude.' The publicist Ivan Solonevich once compared Russia's centuries-long aspiration to conquer Istanbul to a 'geological process'—slow but inevitable. However, these grand imperial pretensions did not align with Russia's actual capabilities. Russia often stood at the gates of Istanbul, but under pressure from other powers, this never resulted in its army entering the city.*

From the Russian perspective, the First World War seemed destined to fulfill Petrograd's long-standing goals and bring an end to the story of the 'sick man on the Bosphorus.' Grandiose projects were being developed. Russia, the only Orthodox monarchy, was envisioned as the center of the entire Orthodox world. This was meant to realize the idea of restoring the Byzantine ecumene, a community of Orthodox states led by the Russian Tsar. The conquest of Istanbul was envisioned as a matter of the near future. These projects were developed

from various perspectives by politicians, diplomats, generals, philosophers, publicists, and historians. Russia entered the war in 1914 under the slogan of 'general Slavic and religious unity' and the protection of its Orthodox 'Balkan brothers.' While the fiery speeches of politicians and popular enthusiasm remained on the surface, military preparations for a landing were being worked out. The Russian Tsar's primary thought was that 'on the occupation of the Dardanelles and Constantinople,' which was seen as a fundamental prerequisite for further Russian economic and political expansion.

With the outbreak of the world war, dreams of a bright future and ideas of a Pan-Slavic state with Constantinople as its capital grew stronger. Russian diplomacy negotiated with its British and French allies over the planned partition of the Ottoman Empire. Russia's goal was to gain possession of Istanbul and the surrounding areas along the shores of the Bosphorus. This would achieve a long-standing Russian objective: ensuring the security of Russia's southern borders and liberating Levantine trade. This was the subject of negotiations between the Russian Minister of Foreign Affairs, Sazonov, and the British and French ministers in 1914 and early 1915. Had a Pan-Slavic confederation been established, its administration would have been in Russia's hands. Dominance over the Bosphorus and the Dardanelles opened the door to Russian influence in the Black Sea and Mediterranean basins, becoming a source of superiority over the Balkan world and Western Asia. In the plans of the Russian leadership, the conquest of Istanbul and the Straits was meant to be the beginning of dominance in the Middle East and the assertion of power in the Mediterranean.

However, events unfolded contrary to Russian plans. The First World War marked the end of the old empires' presence in the Balkans. Soldiers of Imperial Russia would enter Istanbul, but only after the end of the global conflict—as refugees from their own country, the defeated side in the civil war (1918–1922) that followed the outbreak of the Bolshevik Revolution in 1917. Some of the Russian emigrants—both civilians and former soldiers—also arrived in the Balkans, which in the postwar era assumed a different political landscape than the one desired by the Tsarist government in Petrograd in 1914.

Key words: *First World War, Russia, Ottoman Empire, Eastern Question, politics, Istanbul, the Bosphorus and the Dardanelles, the Balkans.*

Evropa je pred rat 1914. bila militarizirana. Izbijanje svjetskog sukoba bilo je, piše Kristofer Klark (Christopher Clark), “vrhunac lanca odluka što su ih donijeli politički akteri koji su imali svjesno određene ciljeve”. Svaka je strana bila spremna optužiti drugu za agresivne namjere, predstaviti se kao žrtva koja se brani.¹ U Rusiji, Njemačkoj, Austro-Ugarskoj, Britaniji i Francuskoj, vojska je ostala podložna političkim i strateškim ciljevima državnog vrha.² Vladajući interesi svake države tokom tog rata nisu proizvod momenta, mahom su nasljeđeni, “imaju svoj istorijski izvor i tok, a zgusnuti su i iskazani u ratnim ciljevima u formulaciji gospodstvujuće klase i vlade”. Sam rat često teče mimo želje njegovih učesnika i donosi neželjene posljedice.³ Kad je rat započeo svi su zdušno bili za, iako je umijeće bilo ukloniti uzroke sukoba.⁴ Formulacija o „Moskvi kao Trećem Rimu” bila je politički program Rusije.⁵ Fragmentarni Balkan smatrala je idealnim prostorom za jačanje svoga uticaja.⁶ Car Nikolaj II nakon atentata u Sarajevu (rus. Сараевское убийство) i izbijanja političke krize, govori da Rusija “ни в коем случае не останется равнодушной к судьбе Сербии”.⁷ Ustvrdio je i da je opšti odnos snaga povoljan za rješavanje glavnog spoljopolitičkog zadatka Rusije: zauzimanje Istanbula (rus. naziv: Царьград, Константинополь) i moreuza.⁸ Uticaj slavenofilske tradicije, koja je crnomorski smjer i borbu za moreuze smatrala strateškim prioritetom Rusije, bio je jasno

¹ В. Д. Ермаков, Ужасно несуразный случай на Балканах: к 100-летию начала Первой мировой войны (1914–1918 гг), *Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры*, № 3, Санкт-Петербург 2014, 180.

² Ch. Clark, *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914*, Zagreb 2018, 222.

³ Opšir. N. Popović, *Odnosi Srbije i Rusije u Prvom svjetskom ratu 1914-1918*, Beograd 2024.

⁴ D. Rudolf, Lekcije Prvoga svjetskoga rata: uz stotu obljetnicu Prvoga svjetskog rata 1914-1918. i dvjestotu Bečkoga kongresa 1814, *Adrias*, sv. 20, Split 2014, 107-108.

⁵ Metaforično, sukob Rusije i Nemačke koji se očekivao, bio je među ruskim intelektualcima određen terminima „mač” i „krst”. „Mač” je predstavljao ambicioznu moć njemačkog Rajha, a termin „krst” predstavljao je smjernost, pravdoljubivost i saosjećanje sa sunarodnicima i slavenskim narodima – S. Marković, „Krst” protiv „mača”. Rusija, intelektualci i nacionalna ideja 1914, *Sociološki pregled*, br. 3, Beograd 2017, 396-397.

⁶ Lj. Dimić, Srbija i Prvi svjetski rat – protivrečnosti epohe i uzroci sukoba, u: *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, Lajkovac-Beograd 2015, 17. Balkan je specifičan po tome što je jedino na njemu još od 30-tih godina XIX stoljeća, zaključno s Prvim svjetskim ratom, došlo do usitnjavanja političkog prostora. Male države nisu bile dovoljno moćne da svoje teritorijalne ambicije ostvare bez pomoći velikih sila, tako da je i njihova sposobnost da očuvaju plodove svoje ekspanzije ovisila od podrške tih istih sila – a ona je bila varljiva - V. Trapara, Ofanzivni realizam i male države: slučaj Balkana u Prvom svjetskom ratu, *Politeia*, br. 8, Banjaluka 2014, 245-247.

⁷ В. И. Косик, Балканы, В. Н. Штрэндман и Первая мировая война, *Istorijski zapisi*, br. 3-4, Podgorica 2014, 89.

⁸ Za Rusiju su balkanski ratovi pokazali da se njen prastari cilj (zauzimanje Istanbula i moreuza) može ostvariti samo u okviru opšteevropskog rata. Car je govorio da priznaie «только одно решение этого вопроса; присоединение обоих проливов» - А. В. Игнатъев, Последний царь и внешняя политика, *Вопросы истории*, № 6, Москва 2001, 16.

vidljiv.⁹ Kako je primijetio epigon kasnog slavenofilstva, Danilevski (Николай Я. Данилевский): „Samo Crno more može Rusiji dati snagu i uticaj na morima”.¹⁰ Podrazumijevalo se da će to osigurati i određeni uticaj na zemlje Istoka. Dugotrajni ruski ciljevi vezani za Bosfor i Dardanele izazivali su zabrinutost Velike Britanije, najjače pomorske sile tog vremena. Kao što je 1892. zapazio budući klasik pomorske historije Mahan (Alfred Thayer Mahan): „Teško je zamisliti veću pretnju za pomorsku silu od one od zauzimanja pozicija na Crnom moru od strane energične države, koja je tako blizu velikom svetskom putu ka istoku, i njenog zauzimanja neosvojivog ulaza u to more”.¹¹ Mekmekin (Sean McMeekin) iznosi da je višestoljetni cilj Petrograda bio ruska kontrola nad Istanbulom i moreuzima. Ona se mogla ostvariti samo kroz uništenje Osmanskog carstva i preuzimanje moreuza: „Rusija je stotinama godina unazad koristila svaku priliku da bi došla do ostvarenja tog svog cilja”.¹² Kao snažnoj crnomorskoj državi to je more njoj postalo tijesno.¹³ General Palicin (Фёдор Ф. Палицын) je 1908. bio jasan: „Treba nam Bosfor. Njegovim osvajanjem riješićemo naš odbrambeni problem: prebacićemo odbranu crnomorske obale na jednu točku”. Ministar inostranih poslova Sazonov (Сергей Д. Сазонов), obrazlažući značaj ruske politike u regionu moreuza, piše 23. novembra 1913 caru: „Onaj koji vlada moreuzima posjeduje ključ za prodor u Malu Aziju i

⁹ Ruski filozofi su ukazivali da je pravoslavlje religiozni istočnik ruske ideje, a njen rast je i rast same Rusije - N. Popović, *Ruska ideja, Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 1994, 16.

¹⁰ *Европа и Россия в огне Первой мировой войны. К 100-летию начала войны*, Москва 2014, 88. „Štiteći svoje imperijalističke interese na Balkanu, u centralnoj Evropi i u Aziji”, Rusija “nije mogla dopustiti 'beskrvnu pobjedu' sila Centralne koalicije i nepromišljeno se odlučila na vojnu avanturu” – J. A. Pisarev, Sarajevo, julska kriza 1914. i ruska diplomatija, *Istorijski zapisi*, br. 3-4, Titograd 1974, 358.

¹¹ O. R. Ajrapetov, *Spoljna politika Ruske imperije 1801–1914*, II, Višegrad 2023, 421. Historijat planova osvajanja Bosfora pokazuje imperijalističku prirodu Rusije. Ideologija izgrađena na teoriji “Moskve kao Trećeg Rima” i tradiciji politike omogućila je militaristima da ostvare uticaj na cara - M. A. Фельдман, *Между войнами: восточная политика России глазами историка-фронтовика, Уральское востоковедение*, вып. 6, Екатеринбург 2015, 11.

¹² A. Rastović, *Srbi, Rusi i Prvi svetski rat – jedan primer revizije istorije*, *Istorijski časopis*, knj. LXIV, Beograd 2015, 365. M. Radivojević, *Veliki pokrovitelj i „pravi” saveznik: odnosi Srbije i Rusije 1913–1918*, Novi Sad-Beograd 2024, 15. Načelnik Crnomorskog operativnog sektora Mornaričkog generalštaba, Njomic (Александр В. Нёмитц), iznosi u februaru 1914: da Rusija na putu ka moreuzima “ima ozbiljne neprijatelje ne samo od strane Nemačke i Austrije. Ma koliko da su uspešne naše akcije na zapadnom frontu, one nam neće dati moreuze i Carigrad. Njih mogu zauzeti tuđe mornarice i vojske, dok traje borba na našoj zapadnoj granici (...) jedino što možemo je da zauzmemo Carigrad i moreuze uz pomoć naše vojske, da naše osvajanje ovih tačaka u trenutku mirovnih pregovora bude svršen čin” – A. Timofejev, *Balkan i rusko-srpski odnosi u Prvom svetskom ratu 1914–1917*, u: *Godine koje su promenile svet: Prvi svetski rat u istoriji i istoriografiji*, Višegrad 2019, 152.

¹³ В. Э. Молодяков, *Первая мировая: война, которой могло не быть*, Москва 2012, 65-66.

hegemoniju na Balkanu”.¹⁴ Ton ruskoj državnoj propagandi dao je manifest cara Nikolaja II od 1. augusta o objavi rata Njemačkoj, koji je proklamirao jedinstvo slavenskih naroda pred neprijateljem (“prateći svoje historijske zavjete, Rusija, ujedinjena u vjeri i krvi sa slavenskim narodima”). Vjerski motivi hrišćanskog jedinstva služili su zadatku nacionalne solidarnosti i mobilizacije. Prikazujući rusku vojsku kao “hristoljubivu vojsku” koja se bori za svetu stvar, vladini propagandisti nisu uzimali u obzir misli i vjerske osjećaje muslimana u Rusiji.¹⁵ Muslimanofobična kampanja, bazirana na antiosmanskim osjećajima, započela je nakon ulaska u oktobru mjesecu Osmanskog carstva u rat.¹⁶ Sve je to izazvalo zabrinutost muslimanskih zajednica.¹⁷ Rusko društvo je zahvatao patriotski zanos. Samo 4% vojnih obveznika u prvom mobilizacijskom talasu nije na vrijeme stiglo na mjesto registracije.¹⁸ Osmanski ulazak u rat zakomplicirao je položaj Rusije. Zbog zatvaranja moreuza izolirana je od saveznika. Uz nestašicu oružja i municije, postavljalo se i pitanje njene sigurnosti na Crnom moru. To je bila i prilika za vojno rješavanje pitanja moreuza.¹⁹ Postojala su mišljenja da bi

¹⁴ Bosfor i Dardaneli imali su poseban vojno-strategijski značaj za Rusiju. Zaklanjali su 2.100 km nezaštićene ruske obalske granice i istovremeno služili kao vrata za izlazak njene vojnomorske flote u Sredozemno more. „Moja misao je uvijek bila: Moreuzi!” - saopštavao je car Nikolaj II nekim britanskim diplomatama - J. A. Pisarev, Problem crnomorskih moreuza i Rusija uoči Prvog svjetskog rata, *Istorijski zapisi*, br. 4, Titograd 1986, 158-159.

¹⁵ Nakon što je Osmansko carstvo ušlo u rat na strani Centralnih sila, ideja slavenskog bratstva transformirana je u parole za rat hrišćana protiv muslimana. Isticani su hrišćanski simboli uz istovremenu zabranu muslimanskih. Vjersko-militaristička mobilizacija teško da je mogla pridonijeti porastu patriotizma među muslimanima u Rusiji. Krajem 1914. prvi osmanski ratni zarobljenici pojavili su se na ruskoj teritoriji. Njihov broj varirao je od 50.000 do 65.000 ljudi. Zbog straha od širenja panislamizma, vlasti su ih nastojale rasporediti u krajeve bez muslimana. Većina tih zarobljenika bila je prisiljena “postojano” izdržati sibirski mrazove. Stopa smrtnosti među njima bila je visoka. Početkom 1916. policija je poduzela istragu o djelovanju “tatarsko-kurske organizacije” koja je navodno pripremala bijeg osmanskih zarobljenika iz Rusije. Osim izoliranih incidenata bijega, nikakva mreža nije identificirana, niti su policijski službenici uspjeli prikupiti dovoljno dokaza o tatarskom antipatriotizmu - Д. Усманова, Российские мусульмане и пропаганда в годы Первой мировой войны (1914–1916 гг), *Acta Slavica Iaponica*, Tomus 37, Sapporo 2016, 81, 100.

¹⁶ И. К. Богомолов, Большой человек на тонущем корабле: образ Турции в российской печати времен Первой мировой войны, *Имагология и компаративистика*, № 18, Томск 2022, 323-345.

¹⁷ Muslimanska javnost reagirala je na propagandu vlasti, veličanje pravoslavne vjere, slavenskog jedinstva, posebne misije ruskog naroda, njegove nadmoći, koja je sve više poistovjećivala patriotizam isključivo s pravoslavnom državom i ruskim carem – С. М. Исхаков, Мировая война и мусульманская общественность в России, *Вестник Тверского государственного университета, Серия История*, № 4, Тверь 2014, 29.

¹⁸ А. В. Олейников, О целях России в Первой мировой войне, *Caspium Securitatis*, № 3, Астрахань 2023, 75-79.

¹⁹ А. В. Никитина, Восточный вопрос в дипломатических переговорах между Россией и Антантой в годы Первой мировой войны, у: *Исторические и политические исследования в XXI веке: трансформация человека, сообществ, государств*, Томск 2022, 203. S druge strane,

njihovo zauzimanje dovelo do bržeg osmanskog sloma, te bi označilo radikalnu prekretnicu u ratu u korist Antante.²⁰

Rat 1914. nije izbio igrom slučaja na Balkanu. Postojali su za to brojni razlozi.²¹ Multiperspektivno poznavanje svjetske/evropske historije bitno je za shvatanje kompleksnih procesa, za stavljanje nacionalne i balkanske historije u širi kontekst.²² Početkom 1914. Rusija je bila spremna za vojnu akciju u trajanju od četiri do šest mjeseci. Za mobilizaciju njene javnosti bila je nužna motivirajuća ideja. Njemačka prijetnja probudila je društveni instinkt za samoodržanjem. Drugi poticaj za borbu je odbrana pravoslavne Srbije.²³ Rusija je 1914. postala de facto jamac nezavisnosti te države.²⁴ Rusija je željela ojačati svoje pozicije u evropskom i evroazijskom prostoru.²⁵ Religijski filozofi vjerovali su da ona "ima određenu religijsku misiju ne samo da poraziti Njemačku, već i da obnovi hrišćanske korijene evropske civilizacije". U historiji nacije i države postoji ciljevi kojima se stalno teži. Jedan od takvih ruskih ciljeva su Istanbul i osmanski moreuzi (Bosfor i Dardaneli). To je središnja tačka ruske spoljne politike nakon poraza u ratu s Japanom (1904-1905) i gubitka nade u

"из участия в войне Турции России удалось извлечь большую выгоду: она поставила на очередь разрешение своей исторической задачи по овладению проливами и занятию Великой Армении" – Д. Д. Оболенский, Император Николай II и его царствование (1894–1917): По материалам, собранным Старым профессором, у: *Николай II: pro et contra*, Санкт-Петербург 2019, 250.

²⁰ Ruski vojni vrh je smatrao da će rat biti odlučan na kopnu, porazom Njemačke i Austro-Ugarske. Raspoređivanje značajnijih snaga za operaciju na perifernom području, poput moreuza, bilo je u drugom planu - К. Б. Назаренко, Русский флот и Черноморские проливы во время Первой мировой войны, у: *Междузுவовская научная конференция «Россия в Первой мировой войне: проблемы истории и историографии»*, Санкт-Петербург 2015, 64.

²¹ O. Janc, *14. Veliki rat*, Novi Sad-Beograd 2014, 6.

²² Opšir. В. П. Любин, Современная историография Первой мировой войны, *Известия Уральского федерального университета*, № 4(134), Екатеринбург 2014, 6-19. Neki ruski historičari smatraju da se ruska slavistika i balkanistika sa svojim postignućima nalaze na "передовых рубежах мировой науки"- П. А. Искендеров, Изучение истории Балкан на современном этапе: новые «вызовы» и подходы, у: *Славяне и Россия: Историческое славяноведение и балканистика*, Москва 2023, 371.

²³ Н. Н. Головин, *Россия в Первой мировой войне*, Москва 2014, 386-387. U austrijskoj historiografiji kao glavni razlog rata Austro-Ugarske protiv Srbije navodi se postojanje straha od Srbije, a preko Srbije – i od Rusije – V. Kazimirović, *Srbija i Jugoslavija 1914-1945*, I, Novi Sad 2022, 16.

²⁴ Я. В. Вишняков, *Российская дипломатия на Балканах в 1914–1916 гг.*, <https://history.milportal.ru/rossijskaya-diplomatiya-na-balkanax-v-1914-1916-gg/>.

²⁵ Opšir. S. Živanov, *Rusija u međunarodnim krizama (1908-1914)*, Zbornik Matice srpske za istoriju, br. 73, Novi Sad 2006, 89-139. Balkan je Rusija tretirala kao jedan od najvažnijih geopolitičkih poligona za izgradnju zajedničkog sistema odnosa u Evropi - П. А. Искендеров, Политика России на Балканах накануне Первой мировой войны: ключевые аспекты проблемы, у: *Славяне и Россия. Россия: взгляд на Балканы. XVIII–XXI вв.*, Москва 2021, 371.

vodeću ulogu na Dalekom istoku.²⁶ Bjukenen (George W. Buchanan), britanski ambasador u Petrogradu ističe da je Rusija pronašla svrhu u svjetskom ratu: “Potreba za slobodnim pristupom moru postala je očita ruskom društvu, a njegov pogled okrenuo se prema Carigradu kao najvećem trofeju rata”.²⁷ Državna Duma se radovala poput djece pri samoj pomisli da će Istanbul biti ruski.²⁸ Rusija je iskazala upornost u pregovorima sa saveznicima o statusu moreuza i Istanbula. Osim strateških i ekonomskih aspekata, postojao je i sakralni faktor vezan za Istanbul.²⁹ Misao o zauzimanju moreuza bila je stalno prisutna kod Nikolaja II.³⁰ Još prije osmanskog ulaska u rat, ukazivao je francuskom ambasadoru Paleologu (Maurice Paleologue: “Ovaj rat će za nas biti besmislen ako nam ne osigura Carigrad i moreuze. Carigrad mora biti naš i samo naš”).³¹ Car je 1916. govorio: “Moramo završiti s Turskom; mjesto joj nije u Evropi”.³²

Rusija se pozicionirala kao “slavensko carstvo” po sastavu stanovništva i “ideološki” što je odbrani Srbije od austrougarske agresije dalo pragmatičan karakter. To je nalagao interes Petrograda za stvaranjem snažne prorúske srpske

²⁶ V. Britanija i Francuska nisu htjele da Istanbul i moreuzi padnu u ruske ruke. Iskoristile su ovu rusku opsjenu kaoamac. Borba s Njemačkom ne bi mogla biti moguća bez osiguravanja “tona ljudskog mesa” koje je Rusija imala na raspolaganju - Э. Д. ГРИММ, Политическая обстановка военных операций для захвата Константинополя и Проливов, 1915—1917 гг, в: *Константинополь и проливы: по секретным документам бывшего министерства иностранных дел*, ред. Е. А. Адамова, т. II, Москва 1926, 110; Д. А. Самородов, Россия в Первой мировой войне: была ли возможна победа?, *Царскосельские чтения*, т. 1, вып. XVIII, Санкт-Петербург 2014, 95.

²⁷ Ю. В. Лунева, Чей Константинополь? Споры о судьбе Османской империи в российских изданиях в эпоху Первой мировой войны, в: *Русская публицистика и периодика эпохи Первой мировой войны: поэтика и политика*, Москва 2013, 83. Drugačije planove britanskog imperijalizma otkrivao je publicista Džon Baker (James E. Barker). „Balkan i Mala Azija” - tvrdio je on, „najvažnija su strategijska pozicija u svijetu. Oni su, sami po sebi, jezgro i centar Staroga svijeta, razdvajaju i istovremeno spajaju tri kontinenta: Evropu, Aziju i Afriku. Balkan i Tursku Engleska može koristiti za vođenje rata, a takođe i za trgovinu. Oni se nalaze u regionu iz koga je moguće ugrožavati i voditi operacije protiv tri kontinenta” – J. A. Pisarev, *Problem crnomorskih moreuza i Rusija uoči Prvog svjetskog rata*, 160.

²⁸ Дж. Бьюкенен, *Мемуары дипломата*, Москва 1925, 147.

²⁹ В. Э. Молодяков, *Первая мировая: война, которой могло не быть*, 65-66; Е. И. Темчук, Российская дипломатия в борьбе за национальные интересы в годы Первой мировой войны, *Известия Алтайского государственного университета*, № 6(128), Барнаул 2022, 40.

³⁰ Nije ga nikad napuštala misao osvajanja «одновременно Босфором и Дарданеллами», da je to «дело нескольких часов». Držao se principa da Rusija mora pojačati uticaj na Bliskom, Srednjem i Dalekom istoku i da je car Nikolaj I bio u pravu kada je rekao da tamo “gdje ruska noga stane, ne treba odatle ići” – opšir. Б. В. Ананьич-Р. Ш. Ганелин, Николай II, *Вопросы истории*, № 2, Москва 1993, 58–76.

³¹ Е. Д. Зайцев, Эволюция идеи Константинополя и проливов в период I мировой войны ((по воспоминаниям французского посла М. Палеолога и английского посла Д. Бьюкенена), *Студенческий электронный журнал «СтРИЖ»*, № 6(47), Волгоград 2022, 39.

³² П. Н. Милуков, *Воспоминания*, Москва 1991, 306.

države, što se u uslovima rata moglo postići otimanjem Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Banata (Vojvodine) od Austro-Ugarske.³³ U ruskom ministarstvu spoljnih poslova u novembru 1914. zaključeno je da Srbija treba da dobije Bosnu i Hercegovinu i dio Dalmacije do Splita.³⁴ Rusija je “garantirala” Srbiji ovo proširenje.³⁵ Ministar Sazonov je u intervjuu italijanskom listu “Corriere della Sera” 30. decembra izjavio da Srbi imaju pravo na ujedinjenje i izlaz na more, kao „drugi srećniji narodi Evrope”. Dalmacija, “skroz naseljena Srbima”, prema njemu je do „turske najeзде bila sastavni deo srpske države”. U buduće srpsko kraljevstvo trebalo je da uđu Bosnu i Hercegovinu i Dalmacija, dok je sudbinu Hrvatske trebala da odredi volja njenog stanovništva. Ako se ona „ujedini sa srpskim zemljama”, uvjeravao je da Italija nema razloga da se plaši novog susjeda. Neke ruske diplomate su izražavale bojazan da Srpska pravoslavna crkva nije pripremljena za suočavanje „s militantnim i spremnim katolicizmom” i tvrdile da je nemoguće reći u šta bi se pretvorila Srbija, „ako bi se više nego udvostručila brojem stanovnika”, koji će donijeti nove običaje i shvatanja.³⁶

³³ Iznimka u ruskim panslavenskim planovima bila je Bugarska zbog svrstavanja uz Centralne sile. Radi političkog manevriranja, krivnja za “izdaju slavenske stvari” svaljena je na bugarskog monarha: „Ferdinand od Coburga ostao je bugarski car samo u imenu... Rusija još nije izgubila nadu da se ruka Bugara, vjerna svojim historijskim zavjetima, neće dići protiv sinova ruskih vojnika koji su svoje kosti položili za Bugarsku” – E. И. Темчук, *Российская дипломатия в борьбе за национальные интересы в годы Первой мировой войны*, 41-43; O. R. Ajrapetov, Rusija između Srbije i Bugarske u Prvom svjetskom ratu, *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 1-3, Beograd 2003, 66-67.

³⁴ Sve do ljeta 1915. na Srbiju je vršen pritisak da ustupi Bugarskoj dio Makedonije uz koncesije u Bosni i Hercegovini, dijelu Slavonije i Hrvatske – A. Rastović-S. Stamenković, Srbija ili Jugoslavija? Sto godina kasnije, u: *Nauka i savremeni univerzitet*, tom II, Niš 2014, 28.

³⁵ D. Mirović, Sazonov, Kraljevina SHS i sovjetska Rusija u kontekstu međunarodnog javnog prava i KiM, u: *Univerzalno i osobeno u pravu*, I, Kosovska Mitrovica 2018, 49. Rusija je tražila od saveznika garancije Srbiji za “присоединение Герцеговины, Боснии и части Далмации до Спалато”. Sazonov je poručivao britanskoj vladi da će se Dalmacija podijeliti između Srbije i Italije koja može dobiti samo Šibenik i Zadar. Južnije “sve” pripada Srbiji. Ujedinjenje Srbije i Crne Gore isticano je kao jedan od ruskih ciljeva – D. Mirović, Rusko-srpski odnosi 1903-1917. u kontekstu diplomatskog prava i formiranja Kraljevine SHS, *Nacionalni interes*, br. 2, Beograd 2018, 15-17.

³⁶ Ujedinjenje Srba i Hrvata (i Slovenaca) nije se nalazilo među spoljnopoličkim prioritetima Rusije. Kao glavni zadatak na tom području postavljalo se teritorijalno obezbjeđenje Srbije, na način i u vidu koji je odgovarao ruskim spoljnopoličkim interesima – M. Radivojević-Z. Bajin, Jugoslovenski program srpske vlade i Rusija na početku Prvog svetskog rata, *Srpske studije*, br. 14, Beograd 2023, 213-217; opšir. Ю. А. Писарев, Проекты образования югославского государства в годы Первой мировой войны (1914–1915) и Россия, u: *Балканские народы и европейские правительства в XVIII – начале XX в. (документы и исследования)*, Москва 1982, 256–277; А. Л. Шемякин, Югославянская программа Сербского королевства в первый период войны (август 1914 – октябрь 1915), u: *Первая мировая война: пролог XX века*, Москва 1998, 380–396.

Sazonov je tek tokom poodmaklog rata, “uz silno čuđenje, saznao da postoji jos jedan slavenski narod, Slovenci”.³⁷

Veliki rat je otpočeo kao rat između saveza Francuske, Velike Britanije i Rusije na jednoj i Centralnih sila na drugoj strani. Bio je to “последней войной для императорской России, как и для трех других империй - Германии, Австро-Венгрии и Османской Турции”.³⁸ Rusija je služila interesima saveznika: «Англичане готовы вести войну до последней капли крови русского солдата».³⁹ Romantizam i realizam, idealizam i realna politika u sklopu niza uzroka gurnuli su Rusiju u rat.⁴⁰ Ona je u njega ušla, zapaža Dominic Lieven, i iz razloga bezbjednosti, interesa i identiteta. Bezbjednost u odnosu na rastuću njemačku silu, interes zbog uticaja na Balkanu i Bosforu, a identitet u pogledu statusa velike sile i predvodnika pravoslavnih slavenskih naroda. U svakom od tih pogleda je izgubila. Iz rata je izašla ponižena i poražena i – više nije bila carska.⁴¹

Kada je Porta stupila u rat, za Rusiju, Veliku Britaniju i Francusku došao je trenutak da ustvrde da je to prilika da se okonča priča o “bolesniku na

³⁷ L. Vrkić, Istorijsko nasleđe konzervativne političke ideje, *Helsinške sveske*, br. 10, Beograd 2001, 102. Sazonov se izričito protivio stvaranju južnoslavenske države. Savjetovao je srpsko vodstvo da ne traži cijelu Hrvatsku i da dopusti stvaranje male katoličke hrvatske države, jer Rusiju sudbina Hrvata „ne interesuje”. Bio je potpuno ravnodušan prema Hrvatima i Slovencima. Njegov nasljednik na mjestu ministra spoljnih poslova Štjurmmer (Борис В. Штюрмер), ne mijenja politiku u vezi sa srpsko-hrvatskim ujedinjenjem. U Protokolu zasjedanja čelništva tog ministarstva kojim je predsjedavao posljednji ministar carske Rusije Pokrovski (Николай Н. Покровский), početkom 1917. pominje se jedino „ujedinjenje Srbije i Crne Gore” kao ruski cilj – D. Mirović, *Ruska elita protiv formiranja Jugoslavije 1877-1917*, u: *Istorija jedne utopije: 100 godina od stvaranja Jugoslavije*, I, Beograd 2018, 233-240.

³⁸ Upor. E. Hobsbaum, *Doba ekstrema: istorija Kratkog dvadesetog veka (1914-1991)*, Beograd 2002, 25; И. Э. Магадеев, Первая мировая как тотальная война, *Новая и новейшая история*, № 4, Москва 2014, 7-10; О. Р. Айрапетов, *Внешняя политика Российской империи (1801–1914)*, Москва 2006, 619.

³⁹ Ю. Бахурин, *Фронт и тыл Великой войны*, Москва 2019, 351; О овом ratu opšir. Г. Н. Трубецкой, *Российская дипломатия 1914–1917 гг. и война на Балканах*, Монреаль 1983; Ю. А. Писарев, *Великие державы и Балканы накануне Первой мировой войны*, Москва 1985; Ю. Н. Данилов, *На пути к крушению: очерки последнего периода Российской монархии*, Москва 2000; Н. Н. Головин, *Военные усилия России в Мировой войне*, Москва 2001; А. И. Уткин, *Первая мировая война*, Москва 2002; В. Е. Шамбаров, *За веру, царя и Отечество!*, Москва 2003; *Последняя война Российской империи: Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по документам российских и зарубежных архивов*, Москва 2006.

⁴⁰ А. А. Gromiko, *Setimo se velikog, zaboravljenog Drugog otadžbinskog rata*, u: *Prvi svetski rat i balkanski čvor*, Beograd 2014, 10.

⁴¹ Prema: B. Begović, Dominic Lieven, *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia*, Allan Lane, London 2015 (prikaz knjige), *Anali Pravnog fakulteta*, br. 2, Beograd 2015, 232.

Bosforu”.⁴² Ove države su se dogovarale o podjeli Osmanskog carstva.⁴³ U manifestu u povodu osmanskog napada na Rusiju 2. novembra Nikolaj II navodi: “Zajedno s cijelim ruskim narodom, nepokolebljivo vjerujemo da će trenutna bezobzirna intervencija Turske u vojnim operacijama samo ubrzati kobni tok događaja za nju i otvoriti Rusiji put za rješavanje historijskih zadataka koje su joj predali njeni preci na obalama Crnog mora”.⁴⁴ Ruska štampa je jednodušno

⁴² Mnogi ruski intelektualci su pozivali, napisao je Petar Struve (Петр Б. Струве), da se “dovrši spoljna ekspanzija Ruskog carstva provedbom njegovih imperijalnih zadataka i slavenskog poziva”. Bilo je i skeptika, kritičara takvog ambicioznog plana. Pjesnik Brjusov (Валерий Брюсов) objavljuje na početku rata u listu «Русская мысль»: “Carigrad, očito, ostaje u rukama Turaka... Ali nema sumnje da će za nekoliko desetljeća, ako se ne dogode nepredviđeni događaji, ponovno biti okružen hrišćanskom vojskom... Turci su osuđeni na protjerivanje, baš kao što su Mauri bili osuđeni na izgon iz Španije”. Na stranicama lista «Русская мысль» historičar Kotljarevski (Сергей А. Котляревский) iznosi, pak, da: “dokazati nužnost i neizbježnost našeg utemeljenja u Carigradu gotovo znači provaliti na otvorena vrata. Ovdje je stvoreno rijetko jednomyšlje među našim različitim političkim skupinama; nema nikakvih razlika između tih skupina i odgovornih vođa naše politike. Imperativna historijska nužnost zahtijeva da se vjekovni posao dovrši u Carigradu, koji će ući u sastav ruske države, a ta se nužnost svakim danom sve više spoznaje, unatoč svim starim predrasudama” – Т. Г. Туманян, Восточный вопрос в российской публицистике: от философии к политике, *Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология*, вып. 4, Санкт-Петербург 2019, 550-551.

⁴³ A. Mitrović, *Vreme netrpeljivih: politička istorija velikih država Evrope 1919-1939*, Beograd 1998, 28. Kada se Sovjet narodnih komesara (Совет Народных Комиссаров) 1917. nakon svrgavanja vlade Kerenskog (Александр Ф. Керенский), dokopao tajnih diplomatskih dokumenata o dogovorima sa saveznicima sklapanim tokom rata pokazalo se da Rusija nije stupila u rat da bi branila Srbiju, već da bi u dogovorima s V. Britanijom i Francuskom, “otele njemačke kolonije, opljačkala Austriju i podijelila Tursku”. Detalji tog plana razrađeni su u februaru 1916., i u maju tajno ratificirani od V. Britanije, Francuske, Italije i Rusije. Tajna diplomatija je bila sklona stavu da se u “podjeli azijske Turske” najprije ispresijeca Bliski istok na sfere uticaja, a onda na mandate ili na okupirane teritorije: “С того момента, у России больше не стало препятствий на пути осуществления своей давней цели. Николаю II было необходимо как можно быстрее присоединить Константинополь, чтобы укрепить веру православного населения этого города в необходимости продолжения войны” – *Мечта России о Константинополе: последняя попытка времен Первой мировой войны* (Феникс, Китай), <https://inosmi.ru/20190820/245656691.html>; E. Said, *Orijentalizam: zapadnjačke predodžbe o Orijentu*, Sarajevo 1999, 274; F. William Engdahl, *Stoljeće rata: anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, Zagreb 2000, 56-57.

⁴⁴ Jedna od vizija sudbine Istanbula bila je i ona mitropolita Hrapovickog (Антоний Храповицкий), koji je bio na čelu Ruske pravoslavne crkve u inozemstvu nakon sloma autokratije 1917. u Rusiji. On 1915. piše: “Naš narod gleda na pravi rat kao na oslobođenje hrišćanstva od jarma krivovjercata i muhamedanaca, a krajnji mu je cilj oslobođenje svetog Carigrada s crkvom sv. Sofije i Jeruzalema... u interesu istine, u interesu vjere i nauke, konačno, u interesu čisto ruskog nacionalnog Carigrad treba učiniti glavnim gradom Vizantijskog carstva, a sve grčke pokrajine Balkanskog i Maloazijskog poluostrva u nega treba uvrstiti ... ispuniće se da je Moskovsko kraljevstvo predodređeno da bude treći Rim” – В. И. Косик, Константинополь – русская дорога, *Славяноведение*, № 1, Москва 2015, 28. Filozof Trubeckoj (Евгений Н. Трубецкой) piše 1915. da je Carigrad “krstionica iz koje su kršteni naši preci i mjesto velikog pravoslavnog svetišta, koje je imalo snažan odlučujući uticaj na duhovni izgled pravoslavne Rusije. Govorim, naravno, o crkvi Aja Sofija koju su Turci pretvorili u džamiju. Voljom sudbine, s ovim hramom je povezano ono najdublje i najvrijednije što je u našoj duši kao narodu - središnja ideja ruske religioznosti, pa

zagovarala konačno rješavanje Istočnog pitanja. Liberalne i konzervativne novine nudile su različita ideološka opravdanja za aneksiju Istanbula.⁴⁵ Car je smatrao da će njemački poraz dovesti do propasti Osmanskog carstva. U vojnom vrhu se smatralo da «ключи от Босфора лежат в Берлине».⁴⁶ Romantične utopije slavenofilstva su se ponovno budile.⁴⁷ Ruski narod je trebao izvršiti “historijsku pravdu” - protjerati Turke iz “pravoslavnih zemalja”. Trebalo je riješiti i višestoljetno pitanje posjeda Istanbula, koji je u manifestu cara nazvan Cargrad na staroruski način (Царьград) radi jačanja patriotskog historijskog sjećanja. Historijski zadaci spomenuti u manifestu bili su jasni: zauzimanje Istanbula i moreuza.⁴⁸ Na početku rata, Kavkaski front se protezao 720 km od Crnog mora do jezera Urmija u iranskom Azerbajdžanu.⁴⁹ Pitanje je li rat doista služio nacionalnim i državnim interesima Rusije nije postalo predmetom ozbiljne rasprave.⁵⁰ Po ruskim selima, gdje je bilo malo pismenih, niko nije razumijevao uzroke i povode za izbijanje rata. Kada je o tome pitao vojnike general Brusilov (Алексей А. Брусилов) dobio je sljedeći odgovor: „Nekog tamo erc-herc-perca i njegovu ženu ubio je neko, a zatim su Austrijanci želeli da za to optuže Srbe. Međutim, ko su Srbi nije znao gotovo niko. Šta je slovenstvo bilo im je tek maglovito poznato, a zbog čega su Nijemci zbog Srbije namislili da ratuju bilo im je čudno”. Ljudi su vođeni u rat, prema nekim ocjenama, bez vidljivog razloga, “odnosno po hiru cara”.⁵¹ Postupci Rusije nisu bili povezani samo sa

upravo iz tog razloga - vjerska misija Rusije - taj evandeoski biser za koji mora biti spreman dati sve ima”; opšir. E. H. Трубецкой, *Национальный вопрос. Константинополь и Святая София*, Москва 1915.

⁴⁵ Religijski motivi bili su usko isprepleteni s nacionalnim i geografskim: „Dardaneli i Carigrad! Vrijeme je da oslobodimo sveti hrišćanski grad od azijske vlasti. Dolje muslimanski mjesec s kupole Aja Sofije, i neka časni, slavni i životvorni ruski pravoslavni krst zasja iznad njega!”, uzvikivao je kolumnist «Московских ведомостей» - И. К. Богомолов, “Больной человек” на тонущем корабле: образ Турции в российской печати времен Первой мировой войны, *Имагология и компаративистика*, № 18, Томск 2022, 328-329.

⁴⁶ Osmansko carstvo u ruskoj javnosti doživljavano je kao sporedni protivnik, ovisan o Njemačkoj. Bio je širok raspon ocjena i osjećaja prema osmanskoj strani: mržnja prema okrutnom i “nevjerničkom” neprijatelju, ali i poštovanje prema njegovoj hrabrosti - Е. С. Сеньявская, Образ Турции как противника России в Первой мировой войне в сознании армии и общества, у: *Россия и мир: из истории взаимовосприятия*, вып. 5, Москва 2009, 142-152.

⁴⁷ М. Ж. Палеолог, *Царская Россия во время мировой войны*, Москва 1991, 216-220.

⁴⁸ А. В. Никитина, Константинополь и проливы в общественном дискурсе России (1914–1917), у: *Миры прошлого и настоящего на переломе эпох: исследовательские подходы и практики*, Томск 2024, 135. Ruska flota i desantna vojska bili su nespremni za efikasniji napad na Istanbul. Tek su se 1915-1917. provodile mjere za jačanje flote - Н. П. Руткевич, Покровский о возникновении мировой войны, *Историк-марксист*, № 3, Москва 1938, 26.

⁴⁹ В. К. Шацкило, *Последняя война царской России*, Москва 2010, 131.

⁵⁰ *Первая мировая война и судьбы европейской цивилизации*, Москва 2014, 92.

⁵¹ Upor. N. Gusev, Da li su Rusi želeli rat? Ruska javnost i srpsko-austrijski konflikt 1912-1913. godine, *Vojnohistorijski glasnik*, br. 1, Beograd 2019, 85; Д. А. Самородов, *Россия в Первой*

željom da se spasi Srbija.⁵² Problem moreuza bio je za Rusiju najuže povezan sa stanjem na Balkanu, strateškim interesima u Sredozemlju i ekonomskim koristima od crnomorske spoljne trgovine.⁵³ Razmatranje ruskih vojnih planova u vezi s Osmanskim carstvom je nepotpuno bez spomena projekta desantne operacije 200 hiljada vojnika na Gornjem Bosforu i u području luke Trabzon (Trebizond). Taj projekt je razmatran od 1885, ali detaljno krajem 1913. - početkom 1914. pod uticajem djelovanja misije njemačkog generala L. fon Sandersa (Otto Liman von Sanders) u Istanbulu. Njemu je bilo povjereno i "командование всеми военными силами в турецкой столице и проливах".⁵⁴ Uprkos podršci Nikolaja II i ministra Sazonova, golemi materijalni troškovi koje bi pratili iskrcavanje ekspedicijskih snaga, kao i suzdržan stav drugih članica Antante, prisilili su Petrograd da odustane od "vojne prisile Turaka" kako je general Suhomlinov (В. А. Сухомлинов) naglasio u memoarima: "Naše iskrcavanje na Bosforu je skupa igračka i, štoviše, može dugo biti opasna zabava".⁵⁵

мировой войне: была ли возможна победа?, 97; Ю. Н. Данилов, *Россия в мировой войне 1914-1915 гг.*, Берлин 1924, 112.

⁵² В. В. Калашников, «Русские корни» Первой мировой войны в новейшей зарубежной историографии, у: *Межвузовская научная конференция «Россия в Первой мировой войне: проблемы истории и историографии»*, Санкт-Петербург 2015, 24.

⁵³ О. В. Павленко, Геополитическое проектирование «большой европейской войны» в 1910–1914 гг: российский ракурс, Вестник РГГУ (Российский государственный гуманитарный университет), *Серия "Международные отношения. Регионоведение"*, № 7(87), Москва 2012, 25; Д. Ю. Козлов, «Здесь была ахиллесова пята русского колосса...» К вопросу о роли и значении Черноморского театра Первой мировой войны, *Петербургский исторический журнал*, № 3, Санкт-Петербург 2025, 31-32.

⁵⁴ С. Сигрист, *У порога великой войны. Балканы как очаг европейских столкновений*, Петроград 1924, 96. Начелник Морнариčkog generalštaba viceadmiral Rusin (Александр И. Русин) je 24. juna 1914. pisao ministru mornarice da će Rusija biti spremna za rat na Crnom moru tek poslije 1917. godine, tj. u vrijeme kada ruska flota bude jača od osmanske – J. A. Pisarev, *Problem crnomorskih moreuza i Rusija uoči Prvog svjetskog rata*, 173.

⁵⁵ Е. Сергеев, Военные планы и стратегия России накануне Первой мировой войны, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XXXI, Klaipėda 2015, 20. Ruski Generalaštab počeo je 1915. pripremati operaciju iskrcavanja trupa na zapadnoj obali Crnog mora. Rusima je pritom bilo ključno zauzeti bugarski grad Burgas. Admiral Bubnov (Александр Д. Бубнов) piše da je Burgas bio "jedina luka u blizini Bosfora gdje se mogla rasporediti velika desantna snaga", bez koje je bilo nemoguće poduzeti operaciju zauzimanja Bosfora. Tajni pregovori s Bugarskom nisu bili uspješni. Bosforska operacija je nekoliko puta odgađana. Rusija nije imala snage da je provede. Završni udarac toj operaciji zadat je 1916. potapanjem najmodernijeg bojnog broda Crnomorske flote "Carica Marija" («Императрица Мария»). Bila mu je dodijeljena glavna uloga u podršci iskrcavanju na osmanskoj obali. Ovaj brod je bio u luci Sevastopolj, kada je 7. oktobra 1916. na njemu izbio veliki požar u kojem je poginulo 225 mornara. Bojeći se da će se plamen proširiti na skladišta baruta u luci, zapovjedništvo je naredilo potapanje ovog broda - *Получила бы Россия после победы в Первой мировой Проливы?*, <https://topwar.ru/29023-karta-dnya-poluchila-by-rossiya-posle-pobedy-v-pervoy-mirovoy-prolivy.html>; М. В. Оськин, *Первая мировая война*, Москва 2010, 189-196.

Rusija nije raspolagala dovoljnim snagama za takvu operaciju.⁵⁶ Osvajanje Istanbula i moreuza trebao je biti početak njene dominacije na Bliskom istoku i Sredozemlju.⁵⁷ Uporni pobornik uključivanja Istanbula, moreuza i nekih područja evropskog i azijskog dijela Osmanskog carstva u sastav ruske imperije bio je Sazonov, koji je prijedloge Rusije iznio 4. marta 1915. u svom memorandumu.⁵⁸ Bio je to posljednji ruski projekt rješenja Istočnog pitanja. Sazonov piše britanskom i francuskom ambasadoru: “Tok nedavnih događaja dovodi Njegovo Veličanstvo cara Nikolaja II do zaključka da se pitanje Carigrada i moreuza mora konačno riješiti, u skladu s vjekovnim težnjama Rusije. Svako rješenje bilo bi nedovoljno i krhko osim ako grad Carigrad, zapadna obala Bospora, Mramorno more i Dardaneli, kao i južna Trakija do linije Enos-Midija, od sada ne budu uključeni u Rusko Carstvo. Slično tome, zbog strateške nužde, dio azijske obale, između Bosfora, rijeke Sakarija i tačke koja će se odrediti na obalama Izmirskog zaljeva, ostrva Mramornog mora i ostrva Imbros i Tenedos, moraju biti uključeni u Carstvo”.⁶⁰ Velika Britanija i

⁵⁶ Э. Урибес, Балканская политика России накануне Первой мировой войны в советской историографии 20-х — первой половины 30-х годов, *История и историки: историографический ежегодник 1978*, Москва 1981, 56.

⁵⁷ С. П. Борисевич, *Проблема черноморских проливов во внешней политике России в ходе Первой мировой войны*, https://legacy.inion.ru/index.php?page_id=525&printmode; В. Стоjković, Istočno pitanje i ukrajinsko pitanje, *Vojno delo*, br. 1, Beograd 2015, 33. Bosfor, kroz koji se izvozila roba, posebno žito, bio je ključan za rusku privredu. Nadalje, Rusija je pretendirala i na dio osmanske države - na istočnu Anadoliju. Ona je također imala za cilj da osvoji poljske teritorije koji su bili dio Austro-Ugarske i Njemačke – О. Смирнова, *100 лет назад Россия вступила в “забытую войну”*, https://www.bbc.com/russian/international/2014/08/140714_war_begins_russia_ww1.

⁵⁸ Neke ruske diplomate (Григорий Н. Трубецкой) su izvještavale 1915. iz Srbije da su od svih balkanskih naroda samo Srbi “искренне желали присутствия России в проливах” - М. Радивоевич, Влияние соглашения о Константинополе и проливах на позицию России относительно переговоров Антанты с Италией о вступлении в Первую мировую войну. Положение Сербии, у: *Славянский мир: общность и многообразие*, Москва 2024, 123.

⁵⁹ Ishod rata, događaji u Rusiji 1917, te ugovor u Lozani 1923, stavili su tačku na ruske nade – В. А. Котельников, Восточный вопрос в русской политике и литературе, *Русская литература*, № 2, Санкт-Петербург 2004, 11-12.

⁶⁰ Opšir. М. С. Шаповалов, Согласование позиции стран Антанты по вопросу турецкого наследства в 1914-1916 гг, *Омский научный вестник*, № 1(85), Омск 2010, 32-35. Francuska je izrazila pristanak na ruske zahtjeve. Velika Britanija, iako nije osporavala predloženo uključivanje Carigrada u Rusiju, iskazala je želju u vezi s ekonomskim značajem grada: “S obzirom na činjenicu da će Carigrad uvijek ostati trgovačko skladište za jugoistočnu Evropu i Malu Aziju, Vlada Njegovog Carstva zatražit će da Rusija, kada ga preuzme, uspostavi slobodnu luku za tranzit robe koja se razmjenjuje između neruskih teritorija”. Petrograd je osigurao formalni pristanak Pariza i Londona na podjelu teritorija Osmanskog carstva kako bi Rusija dobila Istanbul - Д. Зыкин, *Константинополь - главная цель России в Первой мировой войне*, <https://zvezdaweekly.ru/news/20191251347-iNFMp.html>; М. Смолин, *Долгая русская дорога в Константинополь*, <https://nbnasledie.ru/return-to-russia/dolgaya-russkaya-doroga-v-konstantinopol/>; А. Владимиров, *Не нужен нам берег турецкий?*, https://www.stoletie.ru/voyna_1914/ne_nuzhen_nam_bereg_tureckij_112.htm; М. Михайлов,

Francuska su formalno podržavale ruske zahtjeve.⁶¹ Ruski akademik Uspenski (Фёдор И. Успенский) pisao je 1915. kako se tok događaja približava sudbonosnom raspletu za Osmansko carstvo: “Predstojeća velika katastrofa otvara ogromne političke izgleda za Rusiju, ukorijenjene u vjerskim načelima, i, istodobno, pred nju stavlja obaveze od velike važnosti, u potpunosti shodno veličini očekivanih dobitaka”.⁶² Britansko-francuski pokušaj da zauzmu Dardanele (februar 1915. – januar 1916) izazvao je zabrinutost u ruskom Ministarstvu spoljnih poslova da će Rusija izgubiti moruze ako anglo-francuske snage budu uspješne.⁶³ Osmanske trupe uspjele su na Galipolju nadjačati desantne snage. Britanci i Francuzi su imali 74.635 poginulih i 174.634 ranjenih vojnika. Saveznici su 9. januara 1916. dovršili evakuaciju preostalih trupa s Galipolja. Osmanski gubici također su bili značajni: 180.000 poginulih i ranjenih. Međutim, osmanska armija imala je pravo na slavlje: odbili su anglo-francusku invaziju. Mit o vojnoj nadmoći svojih evropskih protivnika raspršen je u osmanskome društvu i vojsci.⁶⁴ Veliki rat je, s druge strane, trebao ostvariti višestoljetne snove ruskih političara.⁶⁵ Na Zakavkazju protiv osmanskih snaga i

Конец мечты о Константинополе. Почему Россия грезила Проливом,
<https://www.svoboda.org/a/konetz-mechty-o-konstantinople-pochemu-rossia-grezila-prolivami/33510245.html>.

⁶¹ В. П. Ранчинский, Распад Российской и Османской империй: единство и противоположности, *Вестник Брянского государственного университета*, № 2(32), Брянск 2017, 103. Rusija je imala sumnjive saveznike. Iako su joj obećali Istanbul, ove države su imale dogovor da Rusiji ne prepuste moreuze. London i Pariz su imali planove za podjelu Ruskog carstva nakon poraza Njemačke – o oduzimanju regija Visle, Baltik, Finska i, ako je moguće, Ukrajine i Kavkaza. - Д. А. Самородов, *Россия в Первой мировой войне: была ли возможна победа?*, 96-97.

⁶² Stoga je, naglašavao je Uspenski, „potrebno odmah staviti na dnevni red i raspraviti barem neka od pitanja s kojima ćemo se prvo susresti nakon zauzimanja Carigrada” - В. Г. Бухерт, “Нам нужно очень тщательно соизмерять наши первые шаги в Цареграде...” Записка академика Ф. И. Успенского. 1915 г, *Восточный архив*, № 1 (31), Москва 2015, 62.

⁶³ General Aleksejev (Михаил В. Алексеев), načelnik štaba vrhovnog zapovjednika, smatrao je planove za zauzimanje Bosfora i Dardanela kockanjem. Tvrdio je da su saveznici namjerno obećali Rusiji Istanbul da bi je prisilili da nastavi rat. Po njegovom sudu, zauzimanje moreuza bilo je nemoguće bez prethodne pobjede nad Njemačkom i Austro-Ugarskom - Н. В. Васильева, Черноморские проливы – императив российской/советской внешней политики в Восточном Средиземноморье: мифы и геополитические реалии (первая половина XX в), у: *Славяне и Россия: проблемы войны и мира на Балканах. XVIII–XXI вв*, Москва 2017, 412.

⁶⁴ Угор. Е. Ф. Лудшувейт, *Турция в годы первой мировой войны 1914-1918 гг*, Москва 1966, 131-132; П. М. Шорников, Почему не состоялась десантная операция на Босфоре?, *Русин*, № 2 (44), Кишинев 2016, 94-98.

⁶⁵ Cilj Rusije bio je osigurati za sebe Istanbul i okolna područja uz obale Bosfora. Pravili su se različiti planovi za “ruski Carigrad”, posebno mjesto zauzimali su projekti buduće crkvene strukture grada, obnove ruske patrijaršije; gdje će se nalaziti patrijaršijski tron?. Najsmjelije pretpostavke bile su sklone sugerirati da bi za potpunu obnovu vizantijske slike svijeta trebalo i rusko carsko prijestolje premjestiti u Istanbul. Autori tih projekata bili su crkveni hijerarzi, bizantolozi – Л. А. Герд, Еще один проект русского Константинополя”. Записка Ф. И.

na frontu protiv Austro-Ugarske ruska vojska bilježi uspjehe, dok u ratu s Njemačkom uglavnom trpi poraze. Ratni naponi su iscrpljivali Rusiju. Mada su joj prirodni i privredni resursi davali šansu da se postojano drži, loša organizacija, te politička i socijalna nestabilnost su uticale, da ona kao prva među velesilama izađe iz rata.⁶⁶

Veliki rat je počeo kao sudar imperija, klasičan rat velikih moćnika, ali je okončan s daleko većim moralnim i političkim nabojem – jednom krstaškom pobjedom za koaliciju koja je sebe proglasila nositeljem novog svjetskog poretka. Moralizacija i politizacija međunarodnih odnosa predstavljala je “kockanje s visokim ulozima”.⁶⁷ Slom ruske, njemačke, habsburške i osmanske monarhije u “Velikom ratu” učvrstio je evropsko republikanstvo.⁶⁸ Obnova Poljske i pojava novih država Čehoslovačke i Kraljevine SHS 1918. podstakla je neke tadašnje zapadnoevropske filozofe i diplomate da XX stoljeće nazovu “stoljećem Slavena”.⁶⁹ Evropska monarhijska kultura pod uticajem, posebno Oktobarske revolucije u Rusiji, dovedena je 1918. do sunovrata. Rušenjem carstava postale su anahrone i kraljevine.⁷⁰ Rusija je ušla u taj rat pod lozinkom “opšteg slavenskog i religioznog jedinstva” i zaštite “balkanske braće”.⁷¹ Glavna misao ruskog cara bila je ona “o zauzimanju Dardanela i Konstantinopolja”,

Успенского 1915 г. *Вспомогательные исторические дисциплины*, т. XXX, Санкт-Петербург 2007, 427-428.

⁶⁶ Revolucionarni događaji u Rusiji 1917. (februar i novembar) bili su rezultat unutrašnje krize i nezadovoljstva narodnih slojeva, socijalnom, ekonomskom, ratnom i političkom situacijom u zemlji – D. Petrović, *Rusija na početku XXI veka - geopolitička analiza, doktorska disertacija*, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad 2006, 131.

⁶⁷ A. Tuz, *Potop: Veliki rat i prekrajanje svetskog poretka 1916-1931*, Beograd 2019, 20-21.

⁶⁸ Evropskim državicima bilo je teško, valorizira Maks Hejstings (M. Hastings), da prilagode svoj način razmišljanja i ponašanja novom dobu, u koje su naglo ušli, ubrzanju komunikacija koje je izmijenilo život ljudi, i porastu vojnog razornog potencijala koji je malo ko shvatao. Staromodna, spora diplomatija, kao i vlast krunisanih glava pokazale su se neodgovarajućim za rješavanje kriza u dobu elektrike. Čerčil (Winston Churchill) 1930. piše: “Sve ono materijalno i ukorenjeno za šta su mi govorili da je večito, jedva da je potrajalo. Sve za šta sam verovao ili bio podučavan da je nemoguće – dogodilo se” – M. Hejstings, *Katastrofa: Evropa ide u rat 1914*, knj. 1, Beograd 2014, 49-50; opšir. Dž. A. Sanborn, *Apokalipsa imperije: Veliki rat i razaranje Ruskog carstva*, Beograd 2021.

⁶⁹ A. Čebotarev, Promišljanje nekih teza Contovog djela o Slavenima, *Povijesni prilozi*, br. 13, Zagreb 1994, 256.

⁷⁰ T. Kuljić, *Monumentalizacija srpske monarhije*, “Helsinška povelja”, br. 81-82, Beograd, mart-april 2005, 37.

⁷¹ Opšir. A. Rossos, *Rusija i Balkan: međubalkanska rivalstva i ruska vanjska politika 1908-1914*, Zagreb 1992. Rusija je na Balkanu Crnu Goru smatrala svojim glavnim saveznikom. Crna Gora se odlučila na rat s Austro-Ugarskom tek nakon stupanja Rusije u rat. Do 4. augusta 1914. crnogorska vlada je odugovlačila s objavom rata, ali čim je iz Petrograda dobila vijest da je između Rusije i Austro-Ugarske počeo rat, ubrzo je (6. augusta) i sama objavila rat Austro-Ugarskoj – J. A. Pisarev, Neki aspekti odnosa Rusije sa Crnom Gorom i Srbijom početkom Prvog svjetskog rata, *Istorijski zapisi*, br. 2, Titograd 1967, 231.

preduslova za rusku privrednu i političku ekspanziju.⁷² Vojne operacije nisu vođene na teritoriji same Rusije, već na drugim dijelovima Ruskog carstva: Poljskoj, Belorusiji i Ukrajini. To, za razliku Napoleonovog pohoda i njegovog ulaska u dubinu ruske teritorije, nije osiguralo onu količinu patriotizma potrebnu za očuvanja jedinstva zemlje.

Slom Rusije potirao je potrebu za održanjem Austro-Ugarske kao njene protivteže na Balkanu. Propasti starih kontinentalnih imperija Evrope označili su pobjedu demokratije, ali i, mnogo trajnije, nacionalizma. Načela narodnosti i samoodređenja naroda na koja su se mnogi pozivali tokom tog rata nisu dovela do formiranja samostalnih država svih naroda.⁷³ Slom ruske pravoslavne monarhije oslabio je preostale pravoslavne monarhije.⁷⁴ Ironijom sudbine, Rusija, koja je 1914. ušla u rat da zaštiti Srbiju, u vihoru rata i revolucije je nestala. Bosfor je privlačio rusko zapovjedništvo čak i kada su u zemlji započela revolucionarni previranja.⁷⁵ Jedan od ključnih igrača u pripremi planiranog iskrcavanja 1917. bio je zapovjednik Crnomorske flote, viceadmiral Kolčak (Александр В. Колчак).⁷⁶ Moral, psihološko stanje i disciplina vojske stalno su

⁷² Sudbina Južnih Slavena i njihovih država za Petrograd je bila moneta u trgovini s neprijateljem, kao i sa saveznicima. U Petrogradu su predlagali umanjeње teritorije Habsburške monarhije, uz njen opstanak. Dio njenih slavenskih pokrajina planirali su pripojiti Srbiji – C. A. Романенко, *Югославия, Россия и "славянская идея". Вторая половина XIX – начало XXI века*, Москва 2002, 98-99. Ekmečić navodi da su Sovjeti 1923. na pregovorima u Lozani, kada je formalno zatvoreno Istočno pitanje, zagovarali turski suverenitet nad moreuzima uz zabranu njihovog korišćenja u ratne svrhe. Zapadni saveznici su tada strahovali da je cilj Sovjeta bio da od Crnog mora stvore svoje "mare clausum".

⁷³ Č. Ingraо, Deset nenaučenih lekcija o Srednjoj Evropi – pogled istoričara, *Helsinkiške sveske*, br. 10, Beograd 2001, 16-17.

⁷⁴ T. Kuljić, *Monumentalizacija srpske monarhije*, "Helsinkiška povelja", br. 81-82, Beograd, mart-april 2005, 37.

⁷⁵ Posljednji put je pitanje Istanbula i moreuza s pompom otvoreno u decembru 1916. godine. Novi predsjednik vlade Трепов (Александр Ф. Трепов) je pred deputatima Dume istakao da Rusija pretendira da uspostavi vlast nad Istanbulom. Ova izjava je, kao deplasirana, naišla na osudu deputata i ruske javnosti – B. Stojić, Moris Paleolog (1859–1944) – posljednji francuski ambasador u carskoj Rusiji, *Istorijski časopis*, knj. LXVI, Beograd 2017, 485.

⁷⁶ A. Ю. Митрофанов, A. В. Колчак (1874–1920) на путях к Босфору: от боевого офицера к флотоводцу, *Русско-Византийский вестник*, № 4(19), Санкт-Петербург 2024, 227-233. Krajem novembra 1916. je usaglašen i pripremljen plan za operaciju na Bosforu. Poraz Rumunije prisilio je rusko zapovjedništvo da odgodi operaciju iskrcavanja na Bosforu do proljeća 1917. godine. Ta operacija više nije bila san nakon ruskog iskrcavanja u malom osmanskom obalnom gradu Orduu, koji je još u proljeće 1916. bio određen kao buduća željena rusko-osmanska granica. Tamo je 13(26) augusta 1917. iskrcana ruska 123. pješачка divizija. Dobila je zadatak da uništi skladišta hrane i hangare u blizini neutvrđenog grada. Ruska vojska se, međutim, pretvorila u hordu pljačkaša, razbojnika i nasilnika. Mnogi vojnici iskrcali su se s pripremljenim vrećama. Gomile ukradene robe vukle su se na brodove. Pokušaji oficira da uspostave red bili su uzaludni. Zadaci dodijeljeni desantnim snagama nisu izvršeni, uprkos nedostatku otpora. U gradu je izbila panika. Grčko stanovništvo okupilo se u luci, moleći da ih Rusi povedu, bojeći se osmanske osvete. Nije im bilo dopušteno ući u čamce ili na brodove. Operacija je ocijenjena kao štetna, pa je s terena

opadali.⁷⁷ Kriza u privredi uzrokovana i zatvaranjem osmanskih moreuza pomogla je u izbijanju revolucije 1917. godine. Francuski ambasador Paleolog zapaža potpunu apatiju ruskog naroda prema ratu, a posljedično i prema osvajanju Istanbula.⁷⁸ U aprilu 1917. on zapisuje: “Mora se priznati da rat više nije cilj ruskog naroda. Carigrad? Ali niko više ne sanja o toj himeri, osim nekih ‘patriotskih izuzetaka’”.

Dolazak boljševika na vlast predstavljao je raskid s prethodnim periodom.⁷⁹ Izlaskom Rusije iz rata 1917. Srbija je „definitivno izgubila najsnažniji oslonac svoje spoljne politike”. Uz rusku pomoć trebalo je riješiti glavni zadatak: “создать Великосербию, включив в нее все сербские территории”.⁸⁰ S padom carske Rusije ideja “Velike Srbije” izgubila je pokrovitelja, “идея великосербская проиграла”.⁸¹ Rusija nikada ne bi podržala

preporučivano ruskom vojnom vrhu da se suzdrži od ponavljanja takvih ekspedicija dok se ne formiraju pouzdane jedinice. Nemirna vremena svela su ambiciozne planove ruskih generala u područje fantazije. Neuspjeh ove operacije bio je posljedica sloma vojske, koji je proveo Petrogradski sovjet radničkih i vojničkih deputata (Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов). Istanbul i Bosfor nikada nisu doživjeli trijumf ruskog iskrcavanja - О. Айрапетов, *Колчак у ворот Цареграда: Планы десанта на Босфор в 1917 году*, <https://rodina-history.ru/2025/09/12/kolchak-u-vorot-caregrada.html>; П. Мультиатули, «Уничтожить германский милитаризм». Император Николай II и секретные договоренности с западными союзниками (1914—1917), *Свободная мысль*, № 1, Москва 2015, 170-171.

⁷⁷ Nizak moral među vojnicima: zabilježen, na primjer, u memoarima oficira: „Sa sigurnošću se može reći da se 1916. ruska vojska više nije htjela boriti” - piše pukovnik Vacetis (И. И. Вацетис) - О. В. Кепель, *Воинская дисциплина и моральный дух в русской армии в годы Первой мировой войны*, u: *От Первой мировой войны к Гражданской войне в России: уроки истории*, Москва 2018, 72, 82.

⁷⁸ U Petrogradu su već u zimu 1916. započeli nemiri. Te je godine Rusijom bjesnila jaka zima. Crnomorska flota pripremala se za napad na Bosfor, a trupe predvođene generalom Kolčakom okupljale su se u Odesi. Osmansko carstvo još se nije bilo oporavilo od operacije Dardaneli. Ministar spoljnih poslova Pokrovski (Николай Покровский) podnio je u martu 1917. Vrhovnom zapovjedništvu zahtjev za dopuštenje pokretanja specijalne operacije na Bosforu. Međutim, nije dobio nikakav odgovor ni od Nikolaja II niti od vojnog vrha. Radnici su izašli na ulice, započela je revolucija. Miljukov (Павел Милуков), historičar i ministar spoljnih poslova u Privremenoj vladi, nazvao je rusko odustajanje od tog cilja “činom historijskog otpadništva”- *Мечта России о Константинополе: последняя попытка времен Первой мировой войны (Феникс, Китай)*, <https://inosmi.ru/20190820/245656691.html>.

⁷⁹ М. Radivojević, *Srbija i Rusija 1913–1918*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2019, 367.

⁸⁰ А. А. Герман, *Первая мировая война и Россия*, Известия Саратовского университета, т. 18, вып. 1, Саратов 2018, 27.

⁸¹ Ministar vanjskih poslova u Privremenoj vladi Tereščenko (М. И. Терещенко), 2(25) juna 1917. poslao je telegram Pelehinu (Б. П. Пелехин), отправнику послова при српској vladi, povodom potpisivanja poznate Krfske deklaracije: “S osjećajem posebnog iskrenog zadovoljstva, Privremena vlada se raspitala o odluci predstavnika iz južnoslavenskih zemalja da se okupe na Krfu radi zajedničke rasprave s predstavnicima srpskog naroda o pitanjima od interesa za Južne Slavene. Privremena vlada upućuje skupu svoje iskrene i bratske pozdrave i izražava svoje žarke želje da njegovi naponi budu okrunjeni potpunim uspjehom, kao pripremni rad za buduću uspostavu bliskog

stvaranje velike države na Balkanu bez primarno pravoslavnog karaktera. Za nju je postojala samo Srbija kojoj treba omogućiti izlaz na more i teritorijalno širenje.⁸² Ruska diplomatija saopštila je srpskim i crnogorskim predstavnicima još u junu 1915: „Koliko će Rusija u buduće voditi računa o kralju crnogorskom zavisice od toga, da li Srbija to želi”.⁸³ Rusija je preporučivala vladi Srbije da vodi računa da u svom teritorijalnom proširenju i izlasku do sjevernih dijelova Jadranskog mora ne primi odviše “katoličkog elementa” koji bi mogao dovesti u pitanje dominaciju srpstva. Carska Rusija je bila najjači oslonac Nikole Pašića, dugogodišnjeg vodećeg srpskog političara.⁸⁴ On u februaru 1917. govori: “Za nas, Srbe, ovde je u pitanju oslobođenje naše zemlje, prepuštene osvajaču, čija su počinjena nasilja poznata svima. Velika Srbija je živa u srcima svih Srba, i mi ćemo je sa našim Saveznicima i ostvariti”. Uzdanje u rusku pomoć u svim vlastitim projektima bilo je veoma rašireno u srpskoj vladi.⁸⁵ Pašić je s nespokojsvom primao vijesti o Februarskoj revoluciji i odlasku Nikolaja II s trona.⁸⁶ Državnik koji se tokom 40 godina bavljenoj politikom uglavnom

i trajnog jedinstva među Južnim Slavenima, temeljenog na samoodređenju, pravednom priznavanju međusobnih prava i usklađivanju političkih i privrednih interesa” - Я. В. Вишняков, Первая мировая война и Российская революция февраля-октября 1917 г. в сербской историографии, u: *Историческая политика в странах бывшей Югославии*, Санкт-Петербург 2022, 213-214.

⁸² S. Trifković-Ž. Budimir, Jugoslavija – neiznuđeni projekat srpske elite, *Nacionalni interes*, br. 1, Beograd 2019, 13-14.

⁸³ Nikolaj Jastrebov (Николай В. Ястребов, 1869–1923), profesor Petrogradskog univerziteta, objavio je obimnu studiju *Великая Сербия, как разрешение южно-славянского вопроса в великой войне 1914–15 гг.* Zaključio je „Ne samo ostvarenje ideala Velike Srbije već i dalji opstanak savremene male Srbije osigurao se uglavnom uz moć i pomoć Rusije” - A. Timofeev, *Balkan i rusko-srpski odnosi u Prvom svjetskom ratu 1914-1917*, 144-145.

⁸⁴ Pašić je imao podršku vlasti tokom vladavine Aleksandra III i Nikolaja II, kao i posebno, cjelokupnog ruskog društva. Nikolaj II je govorio da je Pašić “stub zdrave politike Srbije” - A. L. Semjakin, Sa Krfa u Rusiju: Nikola Pašić u Petrogradu i Moskvi 1916. godine, u: *Prvi svjetski rat, Srbija, Balkan i velike sile*, Beograd 2015, 198-1201.

⁸⁵ Pašićeva izjava je objavljena u “Srpskim novinama” 15(28) februara 1917. koje su izlazile na Krfu u Grčkoj. U njima je objavljen i tekst o ciljevima ruske spoljne politike vezanih za Istanbul: “Pitanje Carigrada jedna je hiljadugodišnja preokupacija celokupne ruske spoljne politike i celokupnog ruskog intelektualnog života (...) U tom istom smislu, Rusija je vodila ratove sa Turskom i u XIX veku, i tom je prilikom, da bi slovenstvo približila Carigradu, oslobodila i Bugarsku koja se, sada, zajedno s tom istom Turskom, bori protiv Rusije. Svi stariji i noviji slovenofili stvorili su bili od tog pitanja čitavu jednu ideologiju i čitav jedan socijalno-politički sistem. Rekama je prolivena ruska krv za taj ideal. Pesnici i filozofi, naučnici i državnici, vojnici i političari, pisali su o tome svaki na svoj način. Postoji o tome u Rusiji čitava literatura, i ona postoji od vjekada” - A. Ю. Тимофеев, “Тысячелетняя мечта”: Сербия и Россия накануне Февраля 1917 года, u: *Славяне и Россия: проблемы войны и мира на Балканах. XVIII–XXI вв.*, 316-317; A. Timofeev, *Balkan i rusko-srpski odnosi u Prvom svjetskom ratu 1914-1917*, 155-156.

⁸⁶ Tokom teške zime s 1916. na 1917. ruski seljaci gomilali su zalihe hrane i prodavali je po visokim cijenama, a veliki industrijski gradovi trpjeli su akutne nestašice poljoprivrednih proizvoda i ogrjeva. Državne finansije bile su u rasulu. Inflacija je bjesnjela. Plate nisu mogle pratiti galopirajuće cijene. Ljudi su bili na rubu umiranja od gladi, dok je privilegirana manjina koja se

oslanjao na pravoslavnu monarhiju sa istoka, osjetio je prazninu. Nije bio jedini. Ruski vojni izaslanik general Artamonov (Виктор А. Артамонов) zapazio je da „svi Srbi” tuguju za „Gospodara Imperatora, zaštitnika srpskog naroda”, te da se boje za svoju budućnost.⁸⁷ Razvoj događaja ubrzao je donošenje odluke Pašića, mimo znanja zapadnih saveznika, o uspostavi nezvaničnih kontakata sa sovjetskom vladom. U decembru 1917. Pašić je uspostavio vezu s Trockim (Лев Д. Троцкий), jednim od boljševičkih vođa, a u januaru 1918. nezvanično je intervenirao da sovjetska vlada pruži podršku pokušajima dezaneksije Bosne i Hercegovine. Ta su nastojanja bila uzaludna.⁸⁸ Srbija “koja se dotad oslanjala na podršku Rusije, bila je prisiljena preorijentirati se prema Engleskoj i Francuskoj... Umjesto projekta ujedinjenja svih srpskih zemalja u okviru pravoslavne monarhije, započela je izgradnja multinacionalnog multikulturalnog južnoslavenskog projekta”.⁸⁹ Namjesto prvobitnih planova o proširenju granica Srbije na račun nekih “područja Austro-Ugarske (Vojvodine, Bosne i Hercegovine, dijelova Slavonije i Dalmacije s izlazom na more), radilo se o ujedinjenju Hrvata i Srba unutar jedne države uz potpunu likvidaciju Austro-Ugarske”.⁹⁰ Termini „Velika Srbija” i „Jugoslavija” za srpske vojnike često su

okoristila ratom živjela dobro. Rasla je mržnja prema caru i njegovoj vladavini. Veliki prosvjedni štrajkovi počeli su u januaru 1917. u Petrogradu i drugim gradovima. Nezadovoljstvo uslovima života povezano se s antiratnim osjećajima i neprijateljstvom prema režimu. Vojnici i mornari podržali su radničku pobunu u Petrogradu. Policija je pucala na prosvjednike, ali nije mogla zaustaviti štrajk u kojem je učestvovalo preko 200.000 radnika. Vlada nije mogla da okonča rastuću pobunu u oružanim snagama. Naredbe o gušenju pobune ostale su bez učinka. Radnici su formirali vlastite organe predstavničke vlasti: sovjete (vijeća). Poredak se raspadao. I vojnici su formirali svoje sovjete i zahtijevali uklanjanje cara. Kada se vojni i politički vrh saglasio da car treba otići, on je to i učinio abdicirajući 15. marta. Kako se raspoloženje vojnika sjedinilo s revolucionarnim raspoloženjem u gradovima i na selu, režimu su dani bili odbrojani; opšir. I. Kershaw, *Do pakla i natrag: Europa 1914–1949*, Zagreb 2017.

⁸⁷ M. Радивоевич, Русская революция 1917 года и Сербия, у: *Столетие Революции 1917 года в России*, ч. 1, Москва 2018, 470. Pašić je nakon Oktobarske revolucije „stalno govorio” o događajima u Rusiji. Oni su postali predmet „svih njegovih preokupacija” – M. Radivojević, Promene u Rusiji i stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca – prilog istraživanju, u: *Kraj rata, Srbi i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 2021, 608-609.

⁸⁸ M. Radojević, Razvoj jugoslovenske (srpske) istoriografije o „Velikom oktobru”, *Srpska politička misao*, br. 3, Beograd 2017, 27; upor. M. Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom veku (1492–1992)*, Beograd 2008, 372. Kontakti srpske vlade s boljševicima bili su mahom usmjereni u korist propagiranja nacionalnog programa Srbije. Pripadnost Antanti i ideološke razlike dovele su ubrzo do mimoiilaženja. Učešćem Dopunskog bataljona u borbama protiv boljševika na sjeveru Rusije, od sredine 1918., Srbija je stala je na stranu intervencije. Bolšjevici su, pak, na njen integritet udarili stvaranjem jugoslovenske komunističke organizacije i poratnim slanjem emisara na njenu teritoriju radi ostvarenja ideje svjetske revolucije. Novostvorena Kraljevina SHS je odgovorila priznavanjem i podrškom vladama „belih” – M. Radivojević, *Srbija i Rusija 1913–1918*, 367.

⁸⁹ А. Ю. Тимофеев, Февральская революция 1917 г. и Сербия, *Вестник МГИМО-Университета*, № 3(54), Москва 2017, 36.

⁹⁰ “Predvođena “februarskim tvorcima” (“творцами Февраля”) ruska diplomatija poduprla je stvaranje “jugosferskog” modela buduće države, koji je u to vrijeme odgovarao

bili slični, ako ne i sinonimni.⁹¹ Uprokos željama nekih ruskih čelnika da ratom prošire teritorij, treba napomenuti da su već 1914. neki ruski političari upozoravali na pogubnost takvog puta za višenacionalnu državu s neruskim periferijama.⁹² Među Rusima je od zime 1915-1916, kružila fraza: “Saveznici su odlučili ratovati do posljednje kapi krvi ruskog vojnika”.⁹³ Rusko je društvo sve više srljalo u ponor unutrašnjih problema, a spoljna politika i ishod rata sve su ga manje zanimali.⁹⁴ Za samo nekoliko mjeseci 1917. najmoćnija evropska vojska svedena je na “nekontroliranu rulju u vojničkim šinjelima”.⁹⁵ Tokom prve tri ratne godine, stalno su kolale glasine da je ruska diplomatija vodila tajne pregovore s Centralnim silama radi zaključivanja separatnog mira.⁹⁶ Lenjin (Владимир И. Ленин) i boljševici su se od početka revolucije, plašili ponovnog uspostavljanja starog poretka; najsigurniji način da se to onemogući bio je čupanje tog poretka iz korijena i njegovo uništenje.⁹⁷

interesima Francuske i Velike Britanije. U ovom nadnacionalnom “proizvodu” one su vidjele način slabljenja političke ambicije Nijemaca i Italijana na Balkanu i ujedno sredstvo za neutraliziranje ruskog uticaja u samoj Srbiji” – Я. В. Вишняков, Сербское правительство и русская революция, *Вестник Рязанского государственного университета имени С. А. Есенина*, № 3(64), Рязань 2019, 107.

⁹¹ A. Miletić, Ratni ciljevi Srbije viđeni kroz službenu i privatnu vojnu prepisku 1914–1918, u: *Multietnička država i nacionalni identiteti: srpsko iskustvo u 20. veku*, Beograd 2024, 241.

⁹² Rusko sticanje novih teritorija, po tim sudovima, ne bi ojačalo njenu međunarodnu sigurnost, već bi stvorilo nove, ozbiljne probleme nacionalizma i separatizma - А. А. Герман, Первая мировая война и Россия (о некоторых уроках событий вековой давности), *Известия Саратовского университета*, т. 18, вып. 1, Саратов 2018, 27-28.

⁹³ S rastom umora od rata, u ruskoj javnosti je raslo naglašavanja primarne uloge Rusije u ratu i osuđivanje njenih saveznika koji su nastojali postići svoje ciljeve na njenu štetu - О. С. Поршнева, Союзники глазами русского общества в годы Первой мировой войны (1914 - февраль 1917), u: *Общество и война*, Екатеринбург 2010, 34.

⁹⁴ Zemlju su satirale злоупотребе represivnog režima. Kralj Hakon VII Norveški (Haakon VII), još prije rata je savjetovao Nikolaja II: “Dajte Poljacima autonomiju. Dozvolite Malorusima [Ukrajincima], Gruzinima i Jermenima da imaju sopstvenu lokalnu vlast i ne dirajte im u nacionalnost. Vratite mir na Kavkaz tako što ćete priznati prava tamošnjem narodu i prestanite s pokušajima da rusizujete Finsku... i neće biti nikakve žudnje za revolucijom”. Nikolaj II nije postupio po tom, kao ni po drugim razboritim savjetima rođaka s evropskih dvorova u godinama prije revolucije. Gledao je pravo u vjetar sujevjerja i vjere u sudbinu – Н. Рапарот, *Trka za spasenje Romanova*, Beograd 2019, 54-55.

⁹⁵ Carska ruska vojska je “практически была уничтожена. Массовыми явлениями того периода стали дезертирство, грабежи, пьянство и убийства” - Е. Бессчетнова, Развал Русской императорской армии в 1917 году, *Социологическое обозрение*, т. 17, № 2, Москва 2018, 300.

⁹⁶ Ž. Spalević-D. Jerotijević, Brestlitovski mir - uzroci, sporazum i posledice, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, br. 2, Kosovska Mitrovica 2023, 212-213.

⁹⁷ Boljševici su ubrzo shvatili da ne mogu opstati bez znanja i vještina stare elite. Radnici i seljaci, u čije su ime boljševici vladali, nisu bili kvalificirani da upravljaju ogromnom državom. Tako je nastala nelagodna saradnja između starih i novih gospodara Rusije. Ona će potrajati više od dvije decenije. Carska vladajuća klasa – napuštena, raseljena i potlačena – prevazilazila je psihičke rane

Dolazak boljševika na vlast u Rusiji promijenio je prirodu srpsko-ruskih odnosa.⁹⁸ Srpska elita, koja je često izražavala simpatije prema Rusiji i njenom vladaru, nazivajući ih glavnim prijateljima Srbije, pomirila se s odlaskom s trona i hapšenjem cara i njegove porodice.⁹⁹ Pašić je u pozdravnom telegramu Miljukovu, novom ruskom ministru inostranih poslova u Privremenoj vladi, krajem marta 1917. istakao „uzvišeni primer patriotizma koji je car svojim odricanjem pokazao celom svetu, a u prvom redu Slovenima da bi se u interesu otadžbine” pribrala „sva snaga ruskih građana” i porazio neprijatelj. Slična Pašićevoj izjavi je i objava u “Srpskim novinama” 7. marta u kojoj je navedeno

nanešene gubitkom njenog svijeta. Trudila se da pronađe mjesto za sebe u novom poretku Sovjetskog Saveza – D. Smit, *Bivši ljudi: poslednji dani ruske aristokratije*, Beograd 2024, 40-42.

⁹⁸ Nakon prevage boljševika u Oktobarskoj revoluciji, nove vlasti su Centralnim silama poručile da su spremne da okončaju rusko učešće u ratu. Drugi sveruski kongres sovjeta radničkih i vojničkih deputata usvojio je 26. oktobra (8. novembra) 1917. Lenjinov “Dekret o miru” (“Декрет о мире”) i proglasio izlazak Sovjetske Rusije iz rata. U decembru je u Brest-Litovsku (današnji Brest u Bjelorusiji) najprije potpisana Konvencija o razoružanju sa Centralnim silama, nakon koje se stupilo u pregovore o potpisivanju mirovnog ugovora. Višemjesečni pregovori između ruskih vlasti i Centralnih sila su zaključeni (rus. Брест-Литовский мирный договор) početkom marta 1918. godine. Lenjin je bio za to da se Nijemcima prave ustupci: “Bez sumnje, mir koji sada moramo sklopiti je sramotan, ali ako počne rat, naša vlada će biti skinuta, a mir će biti sklopljen s drugom vladom”. Rusija je izgubila čitav Baltik, Poljsku, dio Bjelorusije, trebala je povući vojsku s teritorija Finske i Ukrajine, čiju neovisnost je morala priznati. Dio teritorija na Kavkazu je pripao Osmanskom carstvu. Rusija je morala demobilizirati vojsku, isplatiti kontribuciju, Nijemcima omogućiti povlašteni položaj u trgovini sve do 1925, dozvoliti bescarinski izvoz rude i drugih sirovina u Njemačku, kao i obustaviti propagandu protiv Centralnih sila. U Rusiji je ovaj sporazum imao efekt bombe koja je eksplodirala i doprinijela izbijanju građanskog rata. Rusija je istupila iz rata i počela da se usmjerava na rješavanje unutrašnjeg sukoba. Stotine hiljada njemačkih vojnika, motivirani pobjedom na istoku, stavljeno je u pogon za pokoravanje zapadne Evrope, a industrijski, infrastrukturni, energetske i drugi resursi kojih se Rusija odrekla prešli su u ruke Centralnih sila. Međutim, stupanje u rat više miliona američkih vojnika na Zapadnom frontu i ekonomsko iscrpljivanje prije svega njemačkog rivala zauzdaće napredovanje i preokrenuti tok rata. Pravosnažnost Brest-Litovskog sporazuma anulirana je 11. novembra 1918. aktom o primirju. Boljševici su, s druge strane, Brest-Litovski mir smatrali privremenom mjerom. On je 13. novembra 1918, prvog dana revolucije u Njemačkoj, poništen odlukom Sveruskog Centralnog izvršnog komiteta (Всероссийский центральный исполнительный комитет Советов рабочих и солдатских депутатов). Ubrzo je njemačka vojska počela povlačenje sa zauzetih teritorija nekadašnjeg Ruskog carstva. Za njom je odmah krenula Crvena armija, odlučna povratiti ono što je smatrala svojim – M. Petrović, *Vek od završetka Velikog rata: analitički osvrt na odabrana dokumenta iz istočnoevropske diplomatske istorije*, Beograd 2021, 41-45; M. П. Соболев, P. С. Еременко, Брестский мир, расколовший Россию и породивший войну, На пути к гражданскому обществу, № 2(34), Иваново 2019, 61-78; Б. Л. Хавкин, Революционный выход России из Первой мировой войны и Германия, *Новая и новейшая история*, № 2, Москва 2020, 96–107; В. Egorov, *Brestlitovski mir: Kako je Rusija izgubila milijun kvadratnih kilometara i 56 milijuna stanovnika*, <https://hr.rbth.com/povijest/91557-brestlitovski-mir>.

⁹⁹ А. Ю. Тимофеев, «Переворот в России»: Февральская революция глазами официальных представителей королевства Сербии в России, u: *Столетие Революции 1917 года в России*, I, Москва 2018, 501.

da je Nikolaj II „abdicirao na jedan svetao način”.¹⁰⁰ Pitanje azila za cara i njegovu porodicu bilo je komplicirano. Predstavljalo je ogromne političke, logističke i geografske izazove u vrijeme dok je Evropa još bila u ratu.¹⁰¹ Pašić je kraj “svete Rusije” doživio kao “najveću ličnu tragediju”.¹⁰² Kada su saveznici odlučili da „zamjene” Austro-Ugarsku za nekoliko „nacionalnih” država, Pašić se vratio svom „jugoslavenstvu”.¹⁰³ Orijentacija Srbije prema jugu u balkanskim ratovima, a u “Velikom ratu” prema zapadu, bila je izraz “imperijalne imaginacije”.¹⁰⁴ Slabljenje Rusije uticalo je na prevlast jugoslavenskog koncepta buduće države. Gubitak “ruskog pokroviteljstva” i preorijentacija na Veliku Britaniju i Francusku primorali su srpsku vladu na kompromis s Hrvatima i Slovencima.¹⁰⁵ Carska Rusija, koja je planirala veliku ulogu Srbije u budućnosti,

¹⁰⁰ Isticano je da je odluka o povlačenju s trona bila izazvana željom Nikolaja II da se „u današnjim momentima ne proliva krv između sinova Rusije”. Spomenuto je i da je on „istrkao mač iz korica, jer nije hteo dopustiti krvožednoj Austriji da uništi malu Srbiju, prema kojoj je Car uvek pokazivao veliku ljubav i naklonost (...) Srpski Mu narod duguje naročito zahvalnost i želi Njemu i Njegovom Domu dug i srećan život”. Već u prvim navodima o Oktobarskoj revoluciji u “Srpskim novinama” bila je ispoljena odbojnost prema novim vlastima u Rusiji – M. Živanović, *Slika poslednjeg ruskog cara kod Srba u 20. veku, u: Srbija i ruska revolucija 1917: nove teme i izazovi*, Beograd 2017, 262-263.

¹⁰¹ Nasilnu smrt sedmočlane carske porodice u julu 1918. u Jekaterinburgu (Екатеринбург), hitro je progutao mnogo jeziviji vir borbi i ubistava koji će odnijeti još jedanaest miliona ruskih života u godinama građanskog rata (1917–1922). Za neke će Romanovi predstavljati, u historijskom smislu, simbolične prve žrtve novog sovjetskog režima. Tu je, takođe, još jedan element koji održava ovu priču u svijesti ruske javnosti: uporan osjećaj – često nepotpuno shvaćen – da je regicid, ubistvo kralja ili cara, zapravo ubistvo božjeg pomazanika; da je regicid čin kojim se prekoračuje granica, nakon čega je svako zlo moguće – H. Rapaport, *Trka za spasenje Romanova*, 28-29.

¹⁰² L. Perović, *Ljudi, događaji i knjige*, Beograd 2000, 89. Miroslav Spalajković, nekadašnji ambasador Kraljevine Srbije u Rusiji, svojedobno izraziti rusofil, piše: “Slovenska Rusija, prava Rusija, tako draga srcu svih Srba, uvijena je u ogromni pokrov izatkan rukama Satane”. U boljševizmu je vidio “najcrnju tiraniju” i oligarhiju “ludaka, zločinaca i degenerisanih” – M. Spalajković, *Drama Rusije*, Beograd 1919, 5-11.

¹⁰³ “Njegova je politika bila vrlo fleksibilna. Nastojeći u svakom slučaju osigurati interese Srbije i srpskog naroda, on se, ovisno o promjenama međunarodnih prilika, “kolebao” od široke opcije do uske i natrag” – A. Л. Шемякин, Никола Пашич: на стыке унитаристских и федералистских устремлений, u: *До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва 2009, 60.

¹⁰⁴ Pripadnost istočnoj crkvi, navodi Pašić u raspravi *Sloga Srbo-Hrvata*, davala je Srbima pravo na hegemoniju nad Hrvatima u zajedničkoj državi. U „kolu slovenskih sestara”, on je, poslije Rusije na prvom mjestu vidio Srbiju – L. Perović, *Ko je ubio Jovana Skerlića?*, Pešćanik.net, 8. juni 2022, <https://pescanik.net/ko-je-ubio-jovana-skerlica/>.

¹⁰⁵ Upor. F. Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb 1989, 461; B. Petranović-M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd 1991, 17; Đ. Bodrožić, Srbi i Jugoslavija – roscerani narod u podeljenoj zemlji, *Nacionalni interes*, br. 1, Beograd 2019, 41; A. Л. Шемякин, Февральская революция 1917 г, Никола Пашич и Корфская декларация, *Русский сборник*, кн. XXII (1917 г), Москва 2017, 233-258; Я. Вишняков-А. Тимофеев-Г. Милорадович, *На дальних рубежах. Россия и Сербия в годы Первой мировой войны 1914–*

nije više postojala. Prema Pašiću, Jugoslavija, u obliku u kojem je rođena 1918., nastala je “možda upravo zbog odsustva Rusije na Balkanu”.¹⁰⁶ Lenjin je malo mario za srpske političke ciljeve.¹⁰⁷ Čičerin (Георгий В. Чичерин), narodni komesar za vanjske poslove pri sovjetskoj vladi, 1922. govori: “Ruski narod gaji najveće simpatije prema Srbima, kao i prema Hrvatima i Slovencima”.¹⁰⁸ Ruski socijalizam bio je, od početka, “nova vera”, “religija carstva zemaljskog”.¹⁰⁹ Pojava Sovjetske Rusije na međunarodnoj sceni dovela je do novog rasporeda političkih snaga i okončanja historije Istočnog pitanja.¹¹⁰

Srbija je tek pred kraj rata potpisala “Krfsku deklaraciju” o stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.¹¹¹ Na to je pristala zbog promjena na međunarodnoj sceni. Padom carske Rusije, nakon Oktobarske revolucije, Srbija je izgubila na spoljopolitičkom planu tradicionalnu i veliku podršku, a raspadom Monarhije sile Antante njenim su narodima dali pravo na samoodređenje. Srbija je nastojala izvesti ujedinjenje što brže, kako bi ostala

1917, Москва 2018, 288; M. Subotić, Jugoslovenstvo i jugoslovenska država: ideje i učinci jednog geopolitičkog eksperimenta, *Nacionalni interes*, br. 3, Beograd 2018, 83; N. V. Vasiljeva, Uloga „ruskog faktora” u rešavanju jugoslovenskog pitanja u vreme Prvog svetskog rata, *Vesnik pravne istorije*, br. 1, Beograd 2022, 185.

¹⁰⁶ A. Ю. Тимофеев, «Великая русская революция принесла много зла»: разочарование сербской элиты во Временном правительстве и в революционной России весной-летом 1917. г., *Славянский альманах*, вып. 3-4, Москва 2017, 192.

¹⁰⁷ M. Ekmecić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knj. 2, Beograd 1989, 795. “Unutar Srbije samo je deo elite bio za Jugoslaviju, ne i narod, dok su za Veliku Srbiju bili i elita (ili njen veći deo) i narod. Bez sumnje, skoro sve je upućivalo srpske političare i državnike na ujedinjenje srpskog naroda, ne i jugoslovenskih” – R. Ljušić, Jugoslovenstvo i srpstvo Milorada Ekmecića (marginalije povodom izlaska Sabranih dela), *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 2023, 497.

¹⁰⁸ “Jačanju tih simpatija smetalo je to što su protivnici ruske revolucije nalazili pomoć u Beogradu” – B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918-1941: diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975, 73.

¹⁰⁹ L. Perović, *Ruske ideje i srpske replike: (uvodi u čitanja istorijskih izvora)*, Sarajevo 2019, 323-324.

¹¹⁰ Ovo pitanje je prestalo biti “узлом международных противоречий” – А. С. Акопянц, *Восточный вопрос в геополитике России*, и: *Интерэкспо ГЕО-Сибирь-2015*, т. 2, Новосибирск 2015, 46.

¹¹¹ Pred Vaskrs 1915. kralj Petar Karađorđević je uputio čestitku načelniku Štaba vrhovne komande Radomiru Putniku, oficirima i obveznicima činovničkog reda sa željom da “uskoro svi zajedno proslavljamo Vaskrs i ujedinjenje vaskolikog srpstva”. Vrhovni komandant srpske vojske, prestolonasljednik Aleksandar Karađorđević, čestitao je iz Soluna vojsci Božić 1916. i novu 1917. godinu. Iskazao je uvjerenje da će srpska vojska postići svoj veliki cilj: “oslobođenje Srbije i celog srpstva”. U Božićnoj i Novogodišnjoj čestitci 1917. prestolonasljednik ukazuje na nove ciljeve srpske vojske – oslobođenje i ujedinjenje “zajedničke otadžbine Srba, Hrvata i Slovenaca”. Kralj Petar je, pak, u Vaskršnoj čestitci srpskoj vojsci 1918. iskazao uvjerenje u skori “vaskrs i ujedinjenje vaskolikog srpstva” – M. Milkić, Državni i verski praznici u vojsci Kneževine i Kraljevine Srbije, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1-2, Beograd 2007, 18.

jedini relevantni faktor u stvaranju nove države i ostvarila svoj primat.¹¹² Uloga srpske vojske u činu ujedinjenja odredila je metodologiju stvaranja države na drugi način od onog predviđenog 1917. Krfskom deklaracijom.¹¹³ Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) bila je jedna u nizu novih država nastalih 1918. na “granici epohe”, na ruševinama multietničkih monarhija.¹¹⁴

Prvi svjetski rat je radikalno izmijenio sliku svijeta i strateški položaj Rusije koja je ušla u zonu geopolitičkih potresa. Razmjere i oštrina političke krize u Rusiji bile su znatno veće nego u drugim evropskim državama.¹¹⁵

¹¹² Srpska vlada i Jugoslavenski odbor hrvatskog političara Ante Trumbića potpisali su deklaraciju 20. jula 1917. na grčkom ostrvu Krf (“Krfsku deklaraciju”), kojom su južnoslavenski narodi u Austro-Ugarskoj zatražili ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom u zajedničku državu pod nazivom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, s dinastijom Karađorđević na čelu. U deklaraciji su također bila izložena sljedeća gledišta i zaključci – nova država je “ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija”; njeni amblemi su “jedan državni grb, jedna državna zastava i jedna kruna”; ćirilica i latinica “takođe su potpuno ravnopravne”; “pravoslavna, rimokatolička i muhamedanska veroispovest” su ravnopravne “prema državi” i međusobno jednake; svi državljani “jednaki su i ravnopravni prema državi i pred zakonom”; izbornopravo “jednako je i opšte”. Od sredine 1918. neslaganja između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade postaju sve oštrija i izrazitija - upor. N. Marković, Viđenje Hrvatske i Hrvata u Srbiji tokom rata 1914-1918. godine, *Dijalog povjesničara-istoričara*, sv. 4, Zagreb 2001, 102-104; G. Grbešić, Od ilirskoga pokreta i jugoslavenske ideje do neuralgičnih točaka u hrvatsko-srpskim odnosima u 20. stoljeću, *Diacovensia*, br. 1, Đakovo 2013, 99.

¹¹³ Lj. Petrović, Jugoslovensko društvo između dva svetska rata, *Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 2008, 30. Nikola Samardžić piše: “Krfska deklaracija Jugoslovenskog odbora 20. jula 1917. glasila je „da je ovaj naš troimeni narod jedan isti po krvi, po jeziku govornom i pisanom, po osećajima svoga jedinstva, po kontinuitetu i celini teritorije, na kojoj nepodvojeno živi, i po zajedničkim životnim interesima svoga nacionalnoga opstanka i svestranoga razvitka svoga moralnog i materijalnog života”. Ali je stvarnost bila od toga daleko složenija, isprepletana ozbiljnim međusobnim protivrečnostima – N. Samardžić, *Od prve moderne nezavisnosti do prve jugoslovenske integracije*, “Helsinška povelja”, br. 131-132, Beograd, septembar-oktobar 2009, 55.

¹¹⁴ Neki su verovali da će i Bugarska vremenom postati dio velike južnoslavenske države. Njihove nade ilustrira tekst „poluslužbenog” dnevnog lista, “Politika” od 4. decembra 1919. u kojem je sve objašnjeno riječima: „Krajevi koji su nam pripali Nejskim ugovorom o miru (Nejski mirovni ugovor je zaključen 27. novembra 1919. u pariskom predgrađu Neji sir Sen između zemalja Antante, kao pobjedničkog saveza u Velikom ratu, s jedne, i poražene Bugarske, s druge strane – prim. S. B) ostaju zauvek naši. O tome više ne može biti nikakve sumnje, i ljudi iz Sofije čine vrlo rđavu uslugu stanovništvu koje je do skora bilo pod njihovom upravom, ako ga o suprotnom uveravaju. To ipak ne znači da Caribrod, Bosiljgrad i Strumica neće opet jednog dana biti u istoj državi sa Sofijom, Plovdivom i Varnom. Na protiv, mi u to najdublje verujemo, onako isto kao što smo verovali da će Beograd, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana, Cetinje i Bitolj biti pod jednom skiptrrom u vreme kada je ceo svet to smatrao kao maštariju” – D. Antić, *Pogled na srpsko-bugarske odnose s kraja XIX i početka XX veka, Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, knj. VII, Vranje 2016, 64.

¹¹⁵ “Specifičnost Rusije bila je u tome što je u očima većine stanovništva želja da se odmah okonča rat na bilo koji način postala imperativ ... U kontekstu pada autoriteta vrhovne vlasti, masovne manifestacije nacionalnog ili socijalnog nezadovoljstva postale su nekontrolirane, a vlast se suočila s masovnim protestnim pokretom. U glavama ruskih radnika i seljaka želja za okončanjem rata bila je kombinirana sa željom da se slomi državni stroj i uništi sistem odnosa privatnog vlasništva” –

Apokaliptična iskustva kroz koja je Rusija prošla tokom svjetskog, kao i građanskog rata, zapaža Sanborn (Joshua A. Sanborn), predstavljala su ranu fazu “dramatične, ali bolne globalne istorije. Fenomen urušavanja imperija ili dekolonizacije još više daje na značaju Velikom ratu, kao jednom od centralnih događaja u narativu istorije XX veka”. Ruski građanski rat odnio je oko 10 miliona života, zbog čega se smatra jednim od najsmrtonosnijih, a više od polovine žrtava nastradalo je zbog bolesti i gladi.¹¹⁶ Ruska dijaspora, ili, kako se još naziva, “Rusi izvan domovine” (“русские за границей”), povećala se milionima koji su bježali od građanskog rata između 1917. i 1921. godine.¹¹⁷ Odlazak Rusa u Istanbul odvijao se u tri etape, koje se razlikovale jedna od druge prije svega socijalno-ekonomskim statusom izbjeglica.¹¹⁸ Prva etapa emigracije odnosi se na 1919. godinu. Jezgrom ovog talasa bili su aristokrati, koji su pokušavali da stignu u zapadno-evropske prijestonice, prije svega u Pariz, gde se nalazila privremena ruska vlada. Istanbul je za njih bio prolazni punkt. Znatno brojniji talas emigranata nagrnulo je u Istanbul u februaru 1920. nakon zauzimanja Odese od strane boljševika.¹¹⁹ Masovna evakuacija sprovedena je iz Odese i Novorosijske luke. S ovim talasom emigranata evakuirao se i carski general Denikin (Антон И. Деникин) zbog čega je taj talas i nazivan “denikinski”. Učesnici ovog talasa pripadali su različitim slojevima društva. Nakon osam mjeseci počela je i treća etapa - posljednji i najbrojniji talas izbjeglica.¹²⁰

Ю. А. Петров, Россия и окончание Первой мировой войны, 1918–1922, u: *Kraj rata, Srbi i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 2021, 127, 136-137.

¹¹⁶ Опšir. Е. Ю. Баранов, Потери населения России в XX веке: оценки и дискуссии в современной историографии, u: *Демографическая и семейная политика в контексте целей устойчивого развития*, том II, Екатеринбург 2018, 17-29. Procjene o broju ljudi koji su napustili Rusiju nakon revolucije i građanskog rata, variraju od 635.000 do oko tri miliona. U junu 1921. osnovana je, nakon pritiska na Društvo naroda, kancelarija Visokog komesara za ruske izbjeglice (engl. High Commissioner for Russian Refugees), preteča današnjeg Visokog komesara Ujedinjenih nacija za izbjeglice - M. Štambuk, Ruska izbeglička kriza i odgovor međunarodne zajednice, u: *Sedam decenija pravne zaštite izbeglica*, Beograd 2021, 25.

¹¹⁷ Američki Crveni krst izvijestio je da je 1. novembra 1920. bilo 1.963.500 emigranata. Već 1921. broj izbjeglica iz Rusije dosegao je oko 2.935.000 lica; опšir. Т. А. Баран, Жизнь русских эмигрантов в Стамбуле в эпоху перемирия, Жизнь русских эмигрантов в Стамбуле в эпоху перемирия, *Журнал исследовательского центра Ататюрка*, т. 22, № 64–66 (март, июль, ноябрь), Анкара 2006, https://www.dk1868.ru/statii/Istanbul_Rus.htm.

¹¹⁸ “Многи су емигранти оставили за собом родбину и пријатеље, супруге и дјecu... Било је сирочица, удовица и усамљених старијих особа које је цунами грађанског рата избацио на турске обале” – О. Уравелли, Турецкий берег (русская эмиграция в 1920-1930-х гг), u: *Российские соотечественники в Турции: история и современность*, Стамбул 2008, 99-100.

¹¹⁹ U evropskoj Rusiji rat se završio boljševičkim zauzimanjem Krima 1920, a na Dalekom istoku 1922. s osvajanjem Vladivostoka – О. Ајрапетов, *Rusija 1917: propast carstva*, Beograd 2017, 481.

¹²⁰ Т. Олдџај, Руси на турској обали: Бела емиграција 1920.-1930-их година, u: *Ruski egzodus – vek sećanja*, Beograd 2021, 33-34.

Istanbul je 1920. imao oko 1,2 miliona stanovnika, od čega 560.434 muslimana, 384.689 Grka-fanariota, 118.000 Jermena i 44.795 Jevreja.¹²¹ U novembru 1920. ostaci ruske carske armije, s mnogo civila, pod komandom generala Vrangelja (Пётр Н. Врангель, 1878-1928), u šarenoj floti preko stotinu brodova, izbjeglih s Krima, svog zadnjeg uporišta, uplovili su u Zlatni rog. U Istanbulu se prvobitno očekivao dolazak 30.000 ljudi. U stvarnosti ih je bilo pet puta više – 150.000. Među njima su bile dvije trećine vojske i jedna trećina civila (13.000 muškaraca, 30.000 žena i 7.000 djece). Prema sovjetskim podacima – 86.000 vojnika i oko 60.000 civila.¹²²

Prema riječima mnogih emigranata ukrcanih na ruske brodove, “put od Krima do Turske bio je izuzetno težak. Nije bilo dovoljno hrane i vode - jeli su haringe i pili morsku vodu. Pogača se dijelila na 50 ljudi. Od brašna dobivenog iz skladišta pravili su se kolači i “pekli” na parnim cijevima. Ljude su mučili glad, žeđ, crijevne bolesti, prljavština i insekti. Štakori su bili nepodnošljivi: noću su se spuštali sa stropova i zidova i škripeći prelazili preko ljudi koji su spavali jedni pored drugih. Puno je bolje bilo onima koji su imali sreću doći na strane brodove”.¹²³ Jedan osmanski savremenik je pisao da je sam pogled na teretne brodove pristigle s Krima “najstrašniji, najkatastrofalniji, najjadniji, diže vam se kosa na glavi. Kad je jedan od tih brodova ušao u moreuz i mogao se vidjeti izbliza, jedan od mojih drugova je primijetio da nikada neće zaboraviti toliku gomilu naroda. Ne mogu čak ni da pretpostavim šta se dešavalo unutra, ali spolja, od jarbola do sidra, ljudi su visili jedan na drugome kao grozdovi. Na malim čamcima koji su visili sa obe strane broda, nalazilo se po mojoj skromnoj procjeni po 50-60 ljudi. Neki su napola visili iznad vode, držeći se samo jednom rukom za uže. Sve što sam vidio potsjećalo je na gomilu prljavih i izgubljenih ljudskih

¹²¹ R. Radić, *Jugoslovenska kolonija u Carigradu između dva svjetska rata, Tokovi istorije*, br. 3-4, Beograd 2008, 203.

¹²² Koncentracija 150.000 ljudi u istanbulskim lukama izazvala je organizacijske probleme. Francuske okupacione vlasti započele su pregovore s vladama balkanskih zemalja za prihvata dijela tih emigranata. U organizaciji prijema, te medicinske i dobrotvorne pomoći izbjeglicama, Francuzi su se našli usamljeni jer su britansko zapovjedništvo i britanska vlada odbili podržati izbjeglice. Važno političko pitanje na kojem su Britanci insistirali bilo je raspoređivanje ruske vojske izvan blizine Istanbula (tj. uklanjanje vojske iz područja moreuza). Krajem 1920. broj Rusa u gradu, uključujući i prethodne talase, dosegao je maksimum od 167.000-170.000. Međutim, iz različitih razloga, broj Rusa u Istanbulu je opadao. U prvoj polovini 1921. u gradu je bilo 90.000-99.000, krajem 1921. - samo 30.000, a prema drugim izvorima 11.000 Rusa – М. Иванович, *Русская эмиграция на Балканах 1920-1940*, Москва 2005, 90-91; С. Н. Утругаури, *Белые русские на Босфоре: 1919-1929*, Москва 2013, 51.

¹²³ U cjelini, uslovi evakuacije u Istanbul bili su teški. Svi su brodovi bili krcati, neki nisu imali dovoljno pijaće vode. Na nekim brodovima vladala je prljavština, gužva, glad, a višak prtljage bacan je u more. Drugi su nosili vodu i namirnice. Emigrantima je bilo dopušteno da sa sobom ponesu što god žele. Kasnije, u Istanbulu, mogli su se vidjeti kompleti namještaja, kavezi s kokošima i lučna električna svjetla kako se njišu na vitlu. Sve su to ljudi donijeli u obliku “valute”. Ona je zauzimala toliko mjesta na nekim brodovima da mnogi nisu mogli ući u njih; opšir. С. Н. Утругаури, *Белые русские на Босфоре: 1919-1929*, Москва 2013, 46-47.

oblik stvorova. Ovi ostaci jučerašnje veličanstvene Ruske imperije, ostali su u našem pamćenju u obliku bezimernih, bezobličnih, dušeparajućih i tužnih slika”.¹²⁴ Oko 150.000 Rusa našlo se u srcu Istanbula (“Konstantinopolja”) o čijem su osvajanju maštale ne samo generacije slavenofilskih ekspanzionista.¹²⁵ Mirovni ugovor u Sevru 1920. lišio je Osmansko carstvo mnogih prava suverene države. Okupirana od armija država Antante u novembru 1918. prijestonica ovog carstva i sama je preživljavala težak period. Kao posljedica okupacije, u Istanbulu je bilo razmješteno «10 hiljada britanskih, 8 hiljada indijskih, 8 hiljada francuskih, 2 hiljade italijanskih vojnika i nešto malo Japanaca». Vojnici ruske carske armije su uspjeli da uđu u ovaj velegrad, ali ne kao osvajači, već kao izbjeglice. Suočili su se s neočekivanom dobrodošlicom osmanskih vlasti.¹²⁷ Osmanska reakcija na dolazak Rusa bila je djelimično akt pažnje “jednog umirućeg carstva prema drugom”.¹²⁸ Život ruskih vojnih kontingenata na

¹²⁴ Većina emigranata je bila u teškom stanju. Mnogi su davali u zalagaonice ili su prodavali svoje skupe stvari. U potrazi za sredstvima za život počeli su da niču ruski buvljaci, gdje se prodavale stvari donešene iz Rusije. Osim toga, u novinama svakodnevno se pojavljivalo mnoštvo oglasa o prodaji dragulja, tepiha, ikona, monokli; opšir. T. Oldžaj, *Rusi na turskoj obali: Bela emigracija 1920-1930-ih godina*, u: *Ruski egzodus – vek sećanja*, Beograd 2021, 34-36.

¹²⁵ Britanci i Francuzi su, starajući se o logističkoj strani operacije zbrinjavanja ovih izbjeglica, sproveli više od 25.000 Rusa u svoj stari logor na Galipolju. Istanbul je postao privremeno sjedište “izgnane Rusije”, ili *Emigracije* (Эмиграция), kako su izbjeglice nazivale svoju novu, “prenosnu domovinu”. Armija “bijelih” bila je impresivna po veličini – kružile su i glasine da će Rusi pokušati da preotmu vlast od saveznika, ali su to bile “neosnovane besmislice”. Ruski carski vojnici bili su izbjeglice čiji je svijet nestao pod ruševinama, bez jasnije perspektive gdje će osvanuti narednih mjeseci. Boljševička vlast će uskoro poništiti njihove pasoše, pretvarajući ih u lica bez domovine. U Istanbulu se otvaraju ruski restorani, barovi i kafei s muzikom. Bez obzira na zvanja, znanja, nivo obrazovanja, Rusi se prihvatili bilo kog posla: postajali su tesari, kamenorezci, kovači, vozači, kuvari, konobari, portiri, bavili se ribarstvom, pleli ribarske mreže, pravili su užad, abažure, dječije igračke, ženske torbice. Drugi su nalazili posao kao vrtlari, konjušari, fijakeristi, bravari, popravljali su vodovode, kolica, kočije, fijakere, drvena kola pa čak i šivaće mašine. Široke istanbulske bulevare i aleje preplavili su ruski oficiri kao vozači taksija, prodavci odjeće, knjiga i zlatnika na bazarima. Mnogi su išli gladni, u sve odrapanijoj obući i odjeći, bez dovoljno novca da kupe nešto novo. Život mnogih izbjeglica pretvorio se u puku borbu za opstanak – opšir. T. Rajs, *Orijentalista: rešavanje misterije jednog neobičnog i opasnog života*, Beograd 2014, 125-126; C. H. Утупраури, *Белые русские на Босфоре: 1919–1929*, 134-136; T. Oldžaj, *Rusi na turskoj obali: Bela emigracija 1920-1930-ih godina*, 36-37; T. A. Баран, *Жизнь русских эмигрантов в Стамбуле в эпоху перемирия, Журнал исследовательского центра Ататюрка*, т. 22, № 64–66 (март, июль, ноябрь), Анкара 2006, https://www.dk1868.ru/statii/Istanbul_Rus.htm.

¹²⁶ T. Oldžaj, *Rusi na turskoj obali: Bela emigracija 1920-1930-ih godina*, 34.

¹²⁷ М. Сигирджи, *Спасибо, Константинополь! По следам белоэмигрантов в Турции*, Санкт-Петербург 2018.

¹²⁸ Oktobarska revolucija potpuno je pobrkala sve planove. U apelu sovjetske vlade „Svim radnim muslimanima Rusije i Istoka” («Ко всем трудящимся мусульманам России и Востока») koji su 20. novembra (3. decembra) 1917. potpisali predsjednik Vijeća narodnih komesara V. I. Uljanov (Владимир И. Ленин - настоящая фамилия Ульянов) i narodni komesar za nacionalna pitanja Džugašvili (Иосиф Виссарионович Джугашвили Сталин), navedene su i sljedeći redovi: “Izjavljujemo da su tajni sporazumi svrgnutog cara o zauzimanju Carigrada, koje je potvrdio

području Istanbula i na Bosforu u to je vrijeme u naučnoj literaturi dobio je naziv «Галлиполиийское сидение».¹²⁹ Turske novine «İleri» u julu 1922. u članku pod naslovom «Rusi i Turci» pisale su da su Rusi ranije imali imidž da ne mogu bez zabave i da ne razmišljaju o budućnosti. Sada su oni prihvatili bilo koji posao, postali su konkurencija lokalnom stanovništvu za posao. «Da je politika cara Nikolaja II bila uspješna, ne mislim da bi Istanbul postao više rusificiran nego što je sada», napisao je autor članka.¹³⁰

Dio emigranata uputio se ubrzo preko osmanske države, nakon odobrenja vlade u Beogradu, ka novoformiranoj jugoslavenskoj državi. Između 41.000 i 44.000 lica je, iz više pravaca, u pet većih talasa od 1919. do 1923. pristiglo u ovu državu. U okviru prvog talasa koji je trajao od maja do kraja novembra 1919, u zemlju je pristiglo oko 1.600 izbjeglica. Ubrzo po završetku tog talasa – januara, odnosno marta 1920, započeo je drugi talas. U periodu od pet mjeseci doselilo se još oko 7.000–8.000 ljudi. Od kraja oktobra do sredine novembra 1920. nove 2.053 izbjeglice su upućene u Kraljevinu, a već od kraja novembra do kraja decembra te godine, u narednoj evakuaciji, oko 21.350 lica. U posljednjem većem talasu (od juna do novembra 1921, februara 1922. i maja 1923.) u zemlju je pristiglo oko 11.500 ljudi, uglavnom iz jedinica vojske

svrgnuti Kerenski - sada pocijepani i uništeni. Ruska Republika i njezina vlada, Vijeće narodnih komesara, protiv su zauzimanja strane zemlje: Carigrad mora ostati u rukama muslimana» – B. И. Косик, *Константинополь – русская дорога*, 31.

¹²⁹ Vlade Francuske i Velike Britanije prestale su smatrati rusku carsku vojsku vojnom kartom u političkoj i diplomatskoj igri sa Sovjetskom Rusijom, doprinoseći njezinoj disperziji po različitim zemljama; opšir. A. В. Радков, *Русская армия генерала Врангеля в эмиграции (ноябрь 1920-сентябрь 1924 гг) военно-политический и социальные аспекты*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Работа выполнена в ГОУ ВПО «Самарский государственный педагогический университет», Самара 2007.

¹³⁰ Е. В. Бахревский-И. А. Свистунова, *Образ России в Турции. Историческое развитие и современное состояние*, Москва 2019, 113. Savremenici su bilježili novotarije koje su izbjeglice unijele u istanbulski život: «Mnogi, previše da bi ih se moglo prebrojati, dobili su uši od prljavštine i siromaštva. Iz tog razloga žene šišaju kosu na ćelavo kako bi spriječile uši. Uprkos siromaštvu, nastojali su izraziti svoju individualnost ukrašavajući se što je više moguće. Vítke, plavooke plavuše, ruske žene (tada su njih nazivali «karašo») proizvodile su zapanjujući utisak. Njihova modna odeća «predstavljala je veliki kontrast sa običnom osmanskom i smatrana je kao posljednji evropski trend u muslimanskom Istanbulu». Ruskinje «karašo» donijele su u Istanbul stil posljednje evropske mode: nepokrivena glava, kratka frizura «zvono», tanka ešarpa oko glave dobile su kod Turkinja naziv «Rus başı» («ruska glava»). Od siromašnih izbjeglica, osmanske moderne dame i gospoda preuzeli su modu šarenih pelerina. Odjeća s izlzanim naramenicama odmah je postala moderna. Dolazak emigranata postao je izvor «vojne mode» («моды на военное») i «ruske mode» («русской моды»). Zajedno s iseljениštvom u Istanbulu, promijenio se koncept «mjesta za šetnju». Umjesto na Bosfor, turisti su odlazili na ostrva. Stanovnici Istanbula počeli su se kupati u moru. Ruske izbjeglice donijele su sa sobom modu za odmor na plaži; opšir. Т. Oldžaj, *Rusi na turskoj obali: Bela emigracija 1920.-1930-ih godina*, 38-39; Т. А. Баран, *Жизнь русских эмигрантов в Стамбуле в эпоху перемирия*, *Жизнь русских эмигрантов в Стамбуле в эпоху перемирия*, *Журнал исследовательского центра Ататюрка*, т. 22, № 64–66 (март, июль, ноябрь), Анкара 2006, https://www.dk1868.ru/statii/Istanbul_Rus.htm.
https://www.dk1868.ru/statii/Istanbul_Rus.htm.

posljednjeg glavnokomandujućeg Ruske armije generala Vrangela. Nasuprot patosu o sveslavenskom jedinstvu stajala je realnost međusobnog nepoznavanja. Univerzalni problem odnosa prema „drugom” postojan je samo u svojoj promjenljivosti.¹³¹

Uloga Kraljevine SHS bila je da sprječava reviziju poratnog uređenja Evrope i da bude jedna od prepreka eventualnom širenju sovjetske države na Zapad. To je bila znatno drugačija funkcija od uloge koju je imala Kraljevina Srbija kao prijateljska država i štitenica Ruskog carstva.¹³² Raniji odnosi Srba i Rusa u “velikoj meri su izgubili predznak. Nastupila je era ideologije”.¹³³ U Kremlju se promijenila zvanična politika prema Balkanu. Iz tradicionalnih okvira okrenuta je ka revolucionarnim tokovima. Gledano iz ugla kraljevskog režima u Beogradu, “prva zemlja socijalizma” doživljavana je kao opasnost po postojeći poredak, “država revolucija i revolucionarnog terora”.¹³⁴ Kralj Aleksandar Karađorđević održavao je nekoliko godina i iluzornog ambasadora carske Rusije u Beogradu, Vasilija Štrandmana (Василий Н. Штрандман), ruskog otpravnika poslova još iz vremena austrougarskog ultimatum a i objave rata Srbiji 1914. godine.¹³⁵ Vidjeći u sovjetskom režimu prevratnički režim koji je uništio carsku vlast i u ime internacionalizma potisnuo pravoslavlje i slavenstvo, kralj Aleksandar je vjerovao u obnovu Ruskog carstva, prihvatajući zato i rusku emigraciju.¹³⁶ Vaspitan na petrogradskom dvoru, zanosio se mislima da dinastija

¹³¹ M. Jovanović, Slika „drugog”: ruske izbeglice u zemljama Balkana (1920–1940), *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 1-3, Beograd 1998, 43, 64. Izveštaj upućen decembra 1920. vladinom opunomoćeniku za smještaj ruskih izbeglica u Kraljevini SHS predstavio je prijem pridošlica u tradicionalno rusofilski orijentiranom istočnom dijelu kraljevine: „Pre svega potrebno je primetiti neobično topao, čak oduševljen odnos Srba prema Rusima bez razlike. Prvim grupama ruskih izbeglica koje su došle iz Odese priređivani su trijumfalni susreti tokom čitavog puta kojim su išli, sa učešćem najviših predstavnika vojnih i građanskih vlasti i mnoštvom naroda koji je radosno pozdravljao Ruse”. Međutim, slika prijema pridošlica nije bila idilična - M. Živanović, „Naši ili njihovi”: ruske izbeglice u jugoslovenskoj javnosti (1920–1941), u: *Između slobode i teskobe: nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Beograd 2023, 120–125.

¹³² Kulturna razmjena s “prvom zemljom socijalizma” je smatrana za mogući kanal neprijateljske propagande, pa je suzbijana. Takav odnos je proizilazio, pored ideoloških razlika u odnosu na sovjetsku vlast, i iz međunarodne uloge Jugoslavije kao dijela “francuskog sistema” bezbjednosti u Evropi – G. Miloradović, *Ruski/sovjetski kulturni uticaj u Srbiji/Jugoslaviji u XX i XXI veku*, <https://www.isac-fund.org/download/VII-Goran-Miloradovic-CIR.pdf>.

¹³³ A. Silkin, “Velikosrpska hegemonija” i teška sudbina “nesrpskih naroda” u Kraljevini SHS/Jugoslaviji: od dokumenata Kominterne do savremene ruske historiografije, u: *Srbija i ruska revolucija 1917: nove teme i izazovi*, Beograd 2017, 410.

¹³⁴ A. Životić, *Moskovski gambit: Jugoslavija, SSSR i prodor Trećeg rajha na Balkan 1938–1941*, Beograd 2020, 13.

¹³⁵ S. Pribećević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1952, 251; M. Jovanović, Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918–1924: skica za sveobuhvatno tumačenje, *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd 1995, 125–126.

¹³⁶ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. 1, Beograd 1988, 201. Kategoričko odbijanje Nikole Pašića priznanja Sovjetskog Saveza povezano je sa sopstvenim rusofilstvom, emigracijom

Karađorđević zaposjedne čak i romanovski tron.¹³⁷ Vlasti u Beogradu su pomagale borbu bjelogardejskih snaga (Bijeli pokret – “Белое движение”; “Белое дело”; “Белая идея”) dok je trajao građanski rat u Rusiji. U Kraljevini SHS je 1920. došlo 22.000 vojnika carskog generala Vrangela. U Sarajevu je radila vojna akademija koja je obučavala pitomce i spremala ih potom na Krim.¹³⁸ Preko Boke Kotorske slata je svojedobno američka pomoć u municiji i naoružanju bjelogardejskim (“белогвардейцы”, “белые”) snagama na Krimu.¹³⁹

Prijem ruskih izbjeglica na teritoriju Kraljevine SHS bio je 1918.-1920. formuliran kao “vraćanje duga Rusiji” za njenu podršku Srbiji 1914. i kasnije tokom “Velikog rata”.¹⁴⁰ Najveći broj emigranata je pristizao brodovima do Istanbula i Soluna, pa dalje vozovima preko Đevđelije do gradova u Kraljevini SHS, ili preko jadranskih luka. Ova kraljevina je bila jedina zemlja u Evropi koja je državno-pravno institucionalizirala njihov prihvata.¹⁴¹ Primala ih je i zbog pritiska

u carsku Rusiju, činjenicom da je ona bila njegov najjači oslonac, kao i osjećajem duga prema caru Nikolaju II koji mu je prilikom audijencije početkom 1914. obećao: „Za Srbiju ćemo sve uraditi”. Stoga je i razumljiv njegov stav po pitanju uspostavljanja diplomatskih odnosa sa SSSR-om: „Dok sam ja živ – to ne može biti. Sad od toga nikakve koristi ne bi imali, a docnije bi nam to samo škodilo”. U redovima Srpske pravoslavne crkve Nikolaj II je opisivao kao „spasilac naše zemlje, otac jedinstva naše braće” koji je „mučenički pao za našu pravednu stvar”. Imenovan je za „blaženopočivšeg” i „neumrlag mučenika našeg nacionalnog jedinstva” – M. Živanović, *Slika posljednjeg ruskog cara kod Srba u 20. veku*, 265-266.

¹³⁷ U beogradskoj “Politici” se našla i notica kako je kralj Aleksandar planirao da za nasljednika, kada se mislilo da ne može imati poroda, uzme sina svoje sestre Jelene (Елена Петровна Сербская, 1884-1962), udate za ruskog velikog kneza Ivana Romanova (Иоанн (Иван) К. Романов, 1886-1918). “Politika” je navodila da mogući novi prestolonasljednik Vsevolod (Всеволод Иоаннович, 1914-1973) ima u svojim žilama krvi tri dinastije: romanovske, karađorđevićevske i njegoševske – V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, knj. 1, Rijeka 1980, 77-78.

¹³⁸ Ni u jednom gradu u Jugoslaviji Rusi nisu bili uočljiviji nego u Sarajevu, zahvaljujući kadetskom korpusu. Ponekad je nedjeljom u parku cara Dušana svirao kadetski orkestar. Dobiti poziv za kadetski bal smatralo se privilegijom. Oficiri koji su služili u korpusu nosili su ruske uniforme unutar zgrade korpusa kao i u po gradu. Ta zgrada je bila jedna od atrakcija Sarajeva. Pitomci su priređivali koncerte horske muzike, priredbe, organizirali književne večeri, prikazivali gimnastičke (sokolske) vježbe. Ovaj korpus se 5. septembra 1929. preselio u Belu Crkvu (Banat). Umrli činovi Kadetskog zbora i kadeti pokopavani su na Starom vojničkom groblju u Sarajevu, na posebnoj parceli, uz vojne počasti. Na tom prostoru su pokopavani i članovi ruske kolonije u Sarajevu. Tu je stajao ružičasti mramorni krst s natpisom: “Mir vama”. U razdoblju 1920.-1940. pokopano je tu sedam oficira i devet pitomaca. U podnožju zajedničkog spomenika u obliku krsta sahranjen je organizator i prvi upravitelj korpusa, general-pukovnik Adamovič (Б. В. Адамович) – А. Б. Арсеньев, *Русская эмиграция в Боснии и Герцеговине (1919–1990-е гг.)*, *Ежегодник Дома русского зарубежья имени Александра Солженицына*, № 1, Москва 2011, 155.

¹³⁹ D. Petrović, *Jugoslovenska politička javnost i SSSR 1922-1941*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Novi Sad 2014, 140-141.

¹⁴⁰ M. Jovanović, Kraljevina SHS i antiboljševička Rusija 1918-1924, *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd 1995, 100; Ю. А. Петров, *Россия и окончание Первой мировой войны 1918–1922*, 135.

¹⁴¹ Potresan je bio običaj sahranjivanja preminulih izbjeglica sa šakom ruske zemlje ponijetom na put i s nadom u skori povratak – M. Knežević, Rusi u Srbiji između dva svetska rata, *Nasleđe*, br.

Velike Britanije i Francuske koje su željele ojačati borbu protiv boljševičke Rusije: “Rusi su tada ulazili u srpsku zemlju, neometani nikakvim kvotama, vizama, ograničenjima, pasošima itd.”.¹⁴² Sjećanje na bratstvo po oružju iz svjetskog rata živjelo je među ruskim emigrantima koji su pronašli svoje najsigurnije utočište upravo u istočnim dijelovima Kraljevine SHS, odnosno u predratnoj Srbiji.¹⁴³ U izvještajima ruskih zvaničnika, zaduženih za smještaj izbjeglica, naglašavan je 1920. “neobično topao, čak oduševljen odnos Srba prema Rusima bez razlike. Prvim grupama ruskih izbjeglica koje su došle iz

37/2, Kragujevac 2017, 186. U monarhističkoj jugoslavenskoj državi 1918.-1941. osjećao se, navodi Nikola Samardžić, dvostruki ruski uticaj: na razvoj radničkog i komunističkog pokreta, i u građanskom društvu koje je prihvatilo izbjeglice od boljševičkih progona (“beli” emigranti). Najveći dio nastanio se u Beogradu: vojni i državni vrh Rusije, Sveti sinod Ruske pravoslavne crkve u rasejanju, naučnici, umjetnici, arhitekta, ljekari, inženjeri. U Beogradu su sahranjeni glavni komandant ruske “bele” armije Petar Vrangel, i 30 članova državne Dume. Ruska emigracija doprinijela je razvoju Beograda, koji je oskudijevao u stručnjacima, i suočavao se s posljedicama ratnog razaranja. Njihov kulturni i društveni uticaj osjećao se u klerikalizaciji javnog života, prodoru teorija zavjera, antizapadnjačkih osjećanja i stavova, antisemitizma. Kraljevina Jugoslavija priznala je Sovjetski Savez tek 1940., sedam godina pošto su to učinile SAD; opšir. N. Samardžić, *Limes: istorijska margina i poreklo posebnosti Jugoistočne Evrope*, Beograd 2017; B. C. Путятин, *Российские профессора югославских университетов: 1920-1941*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Москва 2010.

¹⁴² “Odnos prema ruskim emigrantima u Jugoslaviji, a posebno u Srbiji i Crnoj Gori, bio je poseban. Tradicionalni odnos ovih pravoslavnih naroda prema historijskoj Rusiji, čiji su preživjeli bili dio u očima lokalnog stanovništva, prenio se na ruske izbjeglice. Stoljetna ruska odbrana interesa pravoslavnih Slavena, a posebno uloge Rusije i cara Nikolaja II u zbivanjima Prvoga svjetskog rata, nije mogla ostati bez odgovora. I u Jugoslaviji su shvatili da je, prema definiciji prof. Pio-Uljskog (Георгий Н. Пию-Ульский), “gubitak domovine od strane Rusa posljedica rata”, rat za odbranu Srbije. Opšte raspoloženje savršeno je izrazio predsjednik Ministarskog vijeća Nikola Pašić 25. januara 1922. na sjednici Skupštine: “Što se tiče Rusije, stvar vam je dobro poznata. Mi, Srbi, kao i druga naša braća koju smo imali priliku osloboditi i ujediniti, svi smo zahvalni velikom ruskom narodu, koji nam je pohitao u pomoć od propasti kojom nam je Austro-Ugarska prijetila objavom rata. Da Rusija nije uradila ovo, da nije stala u našu odbranu, umrli bismo... (Rusija) je uvukla i svoje saveznike, a mi smo spašeni od smrti. To ne možemo zaboraviti. Sad smo prihvatili ruske emigrante i prihvaćamo njih bez razlike u kojoj su stranci” – Е. Бондарева, *Русская эмиграция в Югославии (1920–1945)*, http://www.perspektivy.info/rus/rassey/russkaja_emigracija_v_jugoslavii_19201945_2007-03-19.htm; Н. Бондарев, *Россия и русские в истории Сербии, (III)*, <https://russkiymir.ru/publications/85034/>.

¹⁴³ N. Kopilov, Savremena ruska historiografija o rusko-srpskim odnosima za vreme Prvog svjetskog rata i Ruske revolucije, *Tokovi istorije*, br. 1, Beograd 2022, 297, 934. U Beogradu je 1934, pri ponovnom sahranjivanju posmrtnih ostataka ruskih vojnika, srpski patrijarh Varnava kazao da ništa ne može da ugasi osjećanja ljubavi i zahvalnosti prema carskoj Rusiji i ruskom narodu: „Svi mi dobro znamo kako su se naša severna braća, Rusi, zajedno s nama borili i ginuli u bitkama na teritoriji Srbije i svojom krvlju, svojom smrću potvrdili svoju ljubav prema nama, svojoj mlađoj braći” – N. V. Vasiljeva, *Uloga „ruskog faktora” u rešavanju jugoslovenskog pitanja u vreme Prvog svjetskog rata*, 195.

Odese priređivani su svečani dočeci”.¹⁴⁴ Ukupan broj ruskih izbjeglica u Kraljevini SHS do 1923., kada su pristigli posljednji vojnici generala Vrangela iz Istanbula, iznosio je između 41.000 i 44.000.¹⁴⁵ Između 1920. i 1930. godine 15 ruskih naučnika primljeno je u članstvo Srpske kraljevske akademije (SKA), “nijedna nacionalna skupina u Kraljevini SHS nije bila razmjerno brojna u SKA kao ruski emigranti”.¹⁴⁶ Mnoštvo ruskih školskih ustanova, kulturnih, naučnih i sportskih organizacija, sirotišta bilo je pod pokroviteljstvom vladajuće kuće Karađorđevića”.¹⁴⁷ Pokroviteljski odnos jugoslavenske države stvorio je “povoljni socio-kulturni uslovi za rusku vojnu emigraciju, osigurali su joj prilično visok pravni status i uslove svakodnevnog života”.¹⁴⁸ Pitanje reguliranja

¹⁴⁴ U drugim izvještajima je stajalo: “Srbi, prijatelji stare Rusije, za sve su im izlazili u susret, i Rusi, obasipani pažnjom sa svih strana, osećali su se skoro kao kod kuće” - M. Živanović, *Sudbina nasleđa ruske emigracije u Jugoslaviji 1944-1945*, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 2021, 77-78.

¹⁴⁵ M. Živanović, *Sudbina nasleđa ruske emigracije u Jugoslaviji 1944-1945*, 77. Na Balkan je do 1923. emigriralo oko 200.000 izbjeglica, prevashodno s juga SSSR-a - mahom iz Ukrajine i Donske oblasti. Dio njih se 1923-1926. odselio u Zapadnu Evropu, pretežno u Francusku i Belgiju. Oko 1931. broj ruskih izbjeglica na Balkanu smanjio se na oko 55.000-60.000. Uoči Drugog svjetskog rata bilo ih je između 40.000 i 50.000. Mahom su bili koncentrisani u Jugoslaviji i Bugarskoj - D. Petrović, *Jugoslavenska politička javnost i SSSR 1922-1941*, 305-306.

¹⁴⁶ M. Н. Потёмкина-А. Л. Черемисин, *Сербия и Сербь в освещении российской прессы: стереотипы и образы*, *Nasleđe*, br. 37/1, Kragujevac 2017, 16; opšir. M. Ю. Сорокина, *Русское научное зарубежье и Сербская академия наук и искусств в XX веке*, u: *Столетие двух эмиграций. 1919-2019*, Сборник статей, Москва-Белград 2019, 229-238. Izbjegli ruski kaluđeri su obnovili monaški život u nekim opustjelim manastirima. Značajan broj ruskih teologa (profesora Bogoslovije) angažiran je u daljem razvoju pravoslavnog vjerskog života i nastave, naročito u srpskim gradskim sredinama - D. Tanić, Ključni momenti srpsko-ruskih kulturoloških i duhovno-ideoloških prožimanja od Svetog Save do vladike Nikolaja, u: *Igumanija Ana (Adžić)*, Jagodina Kragujevac 2019, 73-74.

¹⁴⁷ Л. В. Кузьмичева, *Деятельность Королевского Двора Югославии по организации помощи русским эмигрантам*, u: *Столетие двух эмиграций. 1919-2019*, Москва-Белград 2019, 147.

¹⁴⁸ Odseljavanje iz Kraljevine SHS/Jugoslavije iz niza razloga, svelo je 30-ih godina rusku emigrantsku populaciju na oko 30.000 ljudi. Približavanje jedinica Crvene armije granicama Jugoslavije u jesen 1944. stavilo je preostale emigrante pred dilemu – ostanak ili novo izbjeglištvo. Oni koji su ostali palili su dokumente iz ličnih arhiva, fotografije u uniformama, krili ordenje i relikvije iz carskog vremena. Od oko 30.000 emigranata koji su živjeli u jugoslavenskoj državi predd rat 1941., u Jugoslaviji je u novembru 1945, prema sovjetskim podacima, ostalo 12.519 (s tim da su u ovu brojku uključeni Rusi koji nisu imali državljanstvo Jugoslavije ili neke druge države). Sredinom 1949. broj Rusa u Jugoslaviji je, prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ, iznosio 13.057 – sovjetsko državljanstvo je imalo 5.874, a jugoslavensko 6.887 – M. Živanović, *Sudbina nasleđa ruske emigracije u Jugoslaviji 1944-1945*, 79-80; F. Škiljan, *Rusi u Hrvatskoj između 1991. i 2011*, *Studia lexicographica*, br. 2(9), Zagreb 2011, 22; opšir. C. Н. Дычко, *Российская военная эмиграция в Югославию в 1920-1945 гг.: институционализация и деятельность*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва 2006; M. Jovanović, *Doseljavanje ruskih izbeglica u Kraljevinu SSHS 1919-1924*, Beograd 1996. Dio oficira imao je, nakon njemačkog napada 1941. na Jugoslaviju, našao se pred novim iskušenjima: “В 1941 г, во время германо-югославской войны часть русских офицеров воевала в югославской армии и была увезена в плен в Германию. Но большинство офицеров

odnosa Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom je dugo bilo predmet sporova niza političkih faktora u Kraljevini.¹⁴⁹

Zaključak

Želja za zauzimanjem crnomorskih moreuza ili za stvaranjem režima koji bi jamčio njihovu otvorenost i sigurnost crnomorske obale, bila je dominantan faktor ruske spoljne politike otkako se Rusko carstvo pozicioniralo u toj regiji. Strateški značaj Bosfora i Dardanela uvijek je bio u fokusu, ali je radikalno rješavanje tog pitanja, odgađano do trenutka “kada će Rusija na to moći koncentrirati sve svoje snage”. Između ambicija ruskog carizma i njegovih moći postojao je, uz izostanak podrške drugih velikih sila, “bitni i suštinski nesklad”. Za Petrograd su podjednako bila važna tri aspekta njegove balkanske politike: odnosi s Portom, s velikim silama, te s pravoslavnim državama i narodima Balkana. Ulazak Osmanskog carstva u rat na strani austro-njemačkog bloka zatvorio je moreuze Bosfor i Dardanele Rusiji i pogoršao njenu ekonomsku situaciju. Želja za osiguranjem pristupa Sredozemnom moru, središtu globalnih trgovačkih ruta i potreba za razvojem južne morske rute gurnuli su Rusiju u globalni sukob. Evropske napetosti, koje su se za Rusiju prvenstveno koncentrirale na Balkanu, također su ovisile o sudbini moreuza i Istanbula. Posljednji ruski car Nikolaj II, bliže je srcu nego bilo koji drugi ruski vladar primio slogan “krst na Aja Sofiju!”. Zauzimanje Istanbula i moreuza ostalo je strateški cilj ruske vojske tokom njenog učešća u Prvom svjetskom ratu. Značaj pitanja moreuza se shvaćao kao dobijanje dominantnog položaja na Bliskom istoku. Njihovo posjedovanje smatralo se pružanjem „ključeva vlastitog doma” i iskorakom prema dobijanju odlučujućeg uticaja na Balkanu, u Maloj Aziji – od Egejskog mora do perzijske granice, pa i dalje od nje, gdje je Rusija težila prema jugu i natjecanju s Velikom Britanijom. Rusija je na “putu za Konstantinopolj”

служили в Русском Корпусе и других русских антисоветских объединениях... После войны многие из них были арестованы, частично расстреляны, частично вывезены в СССР” – Т. В. Татоли, Русская военная эмиграция в Сербии (20-30 гг. XX в), в: *Исторические связи России и Сербии*, Белград 2019, 166.

¹⁴⁹ Stvari su se krajem 30-ih godina, sa zaoštavanjima prilika u Evropi, počele mijenjati. Pišući o pobjedi srpske vojske na Ceru 1914, Štrandman, nekadašnji ruski carski diplomata i poslanik u Srbiji, u svojim *Uspomenama* prisjećao se jednog događaja iz augusta 1939. godine: „Ko bi tada poverovao da posle 25 godina, na svečanu proslavu jubileja srpske pobjede, nismo bili pozvani ni ja, koji sam imao zvanični status u Beogradu, ni general Artamonov... Sudeći po iscrpnim novinskim izveštajima i pričama očevidaca, u govorima predsednika ministarskog saveta Dragiše Cvetkovića, patrijarha Gavrila i generala Dušana Trifunovića nisu spomenuti ni car Nikolaj ni Rusija uopšte. To je neverovatno, ali je ipak tako. Moje i Artamonovljevo prisustvo na ovoj svečanosti se smatralo nepoželjnim. Nisu želeli da se sećaju spasilačke ruke carske Rusije pružene Srbiji. To je učinjeno da bi se dodvorili boljševicima”. Nakon što je u junu 1940. Jugoslavija priznala Sovjetski Savez, iz štampe postepeno iščezavaju tekstovi o ruskoj emigraciji, caru Nikolaju II i carskoj Rusiji i ustupaju mjesto prosovjetskim – M. Živanović, *Slika posljednjeg ruskog cara kod Srba u 20. veku*, 273.

trebala i saveznike u “balkanskim poslovima”. Žudeći za Istanbulom, nije htjela “uvrijediti Evropu”. Aneksiju Istanbula i moreuza smatrala je zasluženom nagradom za svoje učešće u svjetskom ratu. Međutim, ruski saveznici Britanci i Francuzi činili su sve što su mogli da to onemoguće. Nikada nisu dali jasno obećanje; sve se ograničavalo na usmene sporazume ili neke memorandumne. Ruski Generalaštab također nije bio u stanju, iz više razloga, izvesti operaciju zauzimanja moreuza. U proljeće 1915. Nikolaj II je potpisao direktivu za iskrcavanje na obale Bosfora. U tu svrhu, unutar Odeskog vojnog okruga formirana je 7. armija, koja se sastojala od dva korpusa. U isto vrijeme, britanske trupe već su se iskrcale na obale Dardanela. Ranije su V. Britanija i Francuska potpisale tajni sporazum s Rusijom kojim su priznate ruska “prava” na Istanbul. Ove države nisu smatrali ozbiljnim svoje obećanje Rusiji o predaji moreuza. S izbijanjem njemačke ofanzive, ruske trupe namijenjene iskrcavanju korištene su da bi se popunile rupe na tom frontu. Kada je početkom 1917, ruski car ponovno naredio pripreme za iskrcavanje, nije bilo snage da se izvrše te naredbe: u zemlji je izbilna revolucija s dalekosežnim posljedicama. Vojnici carske Rusije će ipak ući u Istanbul, ali nakon okončanja svjetskog sukoba, kao izbjeglice, poražena strana u građanskom ratu u Rusiji (1918-1922). Dio ruskih emigranata – civila, nekadašnjih vojnika i oficira, došao je i na Balkan koji nakon 1918. nije postao ono što su 1914. carske vlasti u Petrogradu zamišljale.

Summary

The desire to capture the Black Sea straits, or to establish a regime that would guarantee their openness and the security of the Black Sea coast, had been a dominant factor in Russian foreign policy ever since the Russian Empire positioned itself in the region. The strategic importance of the Bosphorus and the Dardanelles was always in focus, but a radical resolution to this issue was postponed until the moment “when Russia would be able to concentrate all its forces on it.” Between the ambitions of Russian tsarism and its capabilities, along with the lack of support from other great powers, there existed an “essential and fundamental discord.” For Petrograd, three aspects of its Balkan policy were of equal importance: relations with the Porte, with the great powers, and with the Orthodox states and peoples of the Balkans.

The entry of the Ottoman Empire into the war on the side of the Austro-German bloc closed the Bosphorus and Dardanelles straits to Russia and worsened its economic situation. The desire to secure access to the Mediterranean Sea—the hub of global trade routes—and the need to develop the southern sea route pushed Russia into a global conflict. European tensions, which for Russia were primarily concentrated in the Balkans, also depended on the fate of the straits and Istanbul. The last Russian Tsar, Nicholas II, took the slogan “the cross on Hagia Sophia!” closer to heart than any other Russian ruler. Gaining control of Istanbul

and the straits remained a strategic goal of the Russian military throughout its participation in the First World War.

The significance of the straits issue was understood as securing a dominant position in the Middle East. Possessing them was seen as providing the “keys to one's own home” and a step toward gaining a decisive influence in the Balkans, in Asia Minor—from the Aegean Sea to the Persian border, and even beyond, where Russia strived southward and into competition with Great Britain. On the “path to Constantinople,” Russia also needed allies in “Balkan affairs.” Yearning for Istanbul, it did not want to “offend Europe.” It considered the annexation of Istanbul and the straits to be a well-deserved reward for its participation in the world war. However, Russia's British and French allies did everything they could to prevent this. They never gave a clear promise; everything was limited to verbal agreements or certain memorandums.

The Russian General Staff was also unable, for several reasons, to carry out the operation to capture the straits. In the spring of 1915, Nicholas II signed a directive for a landing on the shores of the Bosphorus. For this purpose, the 7th Army, consisting of two corps, was formed within the Odessa Military District. At the same time, British troops had already landed on the shores of the Dardanelles. Earlier, Great Britain and France had signed a secret agreement with Russia, recognizing Russian “rights” to Istanbul. These states did not seriously consider their promise to hand over the straits to Russia. With the outbreak of the German offensive, the Russian troops intended for the landing were used to plug holes on that front.

When, in early 1917, the Russian Tsar once again ordered preparations for the landing, there was no strength to carry out those orders: a revolution with far-reaching consequences had broken out in the country. The soldiers of Imperial Russia would nevertheless enter Istanbul, but only after the end of the global conflict—as refugees, the defeated side in the Russian Civil War (1918–1922). A portion of the Russian emigrants—civilians, former soldiers, and officers—also came to the Balkans, which after 1918 did not become what the tsarist authorities in Petrograd had envisioned in 1914.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Rukopisi/Manuscripts:

1. D. Petrović, *Jugoslovenska politička javnost i SSSR 1922-1941*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Novi Sad 2014.
2. D. Petrović, *Rusija na početku XXI veka - geopolitička analiza*, doktorska disertacija, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad 2006.
3. M. Radivojević, *Srbija i Rusija 1913-1918*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2019.
4. А. В. Болдырев, *Черноморские проливы во внешней политике России на рубеже XIX – XX вв.*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, М.: Восточный институт РАН, 2019.

- наук, Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Москва 2003.
5. В. В. Михайлов, *Восточный вопрос и позиции Великобритании и России в Первой мировой войне*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург 2009.
6. Д. Г. Мартиросян, *Российско-турецкий фронт Первой мировой войны*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского, Саратов 2006.
7. Е. А. Мозгалева, *Дипломатическая роль России в военно-политическом союзе Антанты в начале Первой мировой войны: Июль 1914 года - июнь 1915 года*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, Санкт-Петербург 2000.
8. С. Н. Дычко, *Российская военная эмиграция в Югославию в 1920-1945 гг.: институционализация и деятельность*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва 2006.
9. С. П. Борисевич, *Военно-политическое руководство Великобритании и борьба за Черноморские проливы в годы Первой мировой войны. 1914-1916 гг.*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Уссурийский государственный педагогический институт. Владивосток 2003.

Knjige/Books:

1. Ch. Clark, *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914*, Zagreb 2018.
2. D. Smit, *Bivši ljudi: posljednji dani ruske aristokratije*, Beograd 2024.
3. Dž. A. Sanborn, *Apokalipsa imperije: Veliki rat i razaranje Ruskog carstva*, Beograd 2021.
4. H. Rapaport, *Trka za spasenje Romanova*, Beograd 2019.
5. M. Petrović, *Vek od završetka Velikog rata: analitički osvrt na odabrana dokumenta iz istočnoevropske diplomatske istorije*, Beograd 2021.
6. O. R. Ajrapetov, *Spoljna politika Ruske imperije 1801–1914*, I-II, Višegrad 2023.
7. А. Б. Широкоград, *Россия и Турция. Анатомия противостояния*, Москва 2016.
8. А. В. Олейников, *Россия и союзники в Первой мировой войне, 1914-1918 гг.*, Астрахань 2009.
9. А. Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, Москва 2004.
10. В. А. Емец, *Очерки внешней политики России в Первой мировой войне*, Москва 1997.
11. В. В. Готлиб, *Тайная дипломатия во время Первой мировой войны*, Москва 1960.
12. В. К. Шаццлло, *Последняя война царской России*, Москва 2010.
13. В. Э. Молодяков, *Первая мировая: война, которой могло не быть*, Москва 2012.
14. Г. Н. Трубецкой, *Российская дипломатия 1914–1917 гг. и война на Балканах*, Монреаль 1983.
15. Е. С. Сенявская, *Противники России в войнах XX века: эволюция «образа врага» в сознании армии и общества*, Москва 2006.
16. *Европа и Россия в огне Первой мировой войны. К 100-летию начала войны*, Москва 2014.
17. И. В. Алексеева, *Последнее десятилетие Российской Империи: Дума, царизм и союзники России по Антанте, 1907-1917 г.*, Санкт-Петербург 2009.
18. *Константинополь и проливы: по секретным документам бывшего министерства иностранных дел*, ред. Е. А. Адамова, т. II, Москва 1926.
19. М. В. Оськин, *Первая мировая война*, Москва 2010.
20. М. Ж. Палеолог, *Царская Россия во время мировой войны*, Москва 1991.

21. *Первая мировая война в «восточном измерении»*, Москва 2014.
22. *Последняя война Российской империи: Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по документам российских и зарубежных архивов*, Москва 2006.
23. *Россия в стратегии Первой мировой войны*, I, Санкт-Петербург 2014.
24. С. Н. Утургаури, *Белые русские на Босфоре: 1919–1929*, Москва 2013.
25. С.Д. Сазонов, *Воспоминания*, Москва 1991.
26. Ю. Бахурин, *Фронт и тыл Великой войны*, Москва 2019.
27. Ю. Лунева, *Босфор и Дарданеллы. Тайные провокации накануне Первой мировой войны (1908–1914)*, Москва 2010.
28. Я. Вишняков-А. Тимофеев-Г. Милорадович, *На дальних рубежах. Россия и Сербия в годы Первой мировой войны 1914–1917*, Москва 2018.

Članci/Articles:

1. A. Rastović, *Srbi*, Rusi i Prvi svetski rat – jedan primer revizije istorije, *Istorijski časopis*, knj. LXIV, Beograd 2015.
2. A. Timofejev, Balkan i rusko-srpski odnosi u Prvom svetskom ratu 1914-1917, u: *Godine koje su promenile svet: Prvi svetski rat u istoriji i istoriografiji*, Višegrad 2019.
3. J. A. Pisarev, Problem crnomorskih moreuza i Rusija uoči Prvog svjetskog rata, *Istorijski zapisi*, br. 4, Titograd 1986.
4. M. Jovanović, Slika „drugog”: ruske izbeglice u zemljama Balkana (1920-1940), *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 1-3, Beograd 1998.
5. M. Živanović, Slika poslednjeg ruskog cara kod Srba u 20. veku, u: *Srbija i ruska revolucija 1917: nove teme i izazovi*, Beograd 2017.
6. S. Marković, „Krst” protiv „mača”. Rusija, intelektualci i nacionalna ideja 1914, *Sociološki pregled*, br. 3, Beograd 2017.
7. T. Oldžaj, Rusi na turskoj obali: Bela emigracija 1920-1930-ih godina, u: *Ruski egzodus – vek sećanja*, Beograd 2021.
8. А. В. Никитина, Восточный вопрос в дипломатических переговорах между Россией и Антантой в годы Первой мировой войны, u: *Исторические и политические исследования в XXI веке: трансформация человека, сообществ, государств*, Томск 2022.
9. А. В. Никитина, Константинополь и проливы в общественном дискурсе России (1914–1917), u: *Миры прошлого и настоящего на переломе эпох: исследовательские подходы и практики*, Томск 2024.
10. А. В. Олсейников, О целях России в Первой мировой войне, *Caspium Securitatis*, № 3, Астрахань 2023.
11. А. Л. Шемякин, Никола Пашич: на стыке унитаристских и федералистских устремлений, u: *До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва 2009.
12. А. Л. Шемякин, Февральская революция 1917 г, Никола Пашич и Корфская декларация, *Русский сборник*, кн. XXII (1917 г), Москва 2017.
13. А. Ю. Тимофеев, «Великая русская революция принесла много зла»: разочарование сербской элиты во Временном правительстве и в революционной России весной-летом 1917 г, *Славянский альманах*, вып. 3-4, Москва 2017.
14. А. Ю. Тимофеев, «Переворот в России»: Февральская революция глазами официальных представителей королевства Сербии в России, u: *Столетие Революции 1917 года в России*, I, Москва 2018.
15. А. Ю. Тимофеев, Февральская революция 1917 г. и Сербия, *Вестник МГИМО-Университета*, № 3(54), Москва 2017.
16. В. В. Михайлов, Союзные противоречия России и стран Антанты при подготовке Дарданелльской операции 1915 г, *Вестник Санкт-Петербургского университета*, вып. 2, Санкт-Петербург 2006.

17. В. Г. Бухерт, "Нам нужно очень тщательно соизмерять наши первые шаги в Цареграде..." Записка академика Ф. И. Успенского. 1915 г, *Восточный архив*, № 1(31), Москва 2015.
18. В. И. Косик, Константинополь – русская дорога, *Славяноведение*, № 1, Москва 2015.
19. Д. А. Самородов, Россия в Первой мировой войне: была ли возможна победа?, *Царскосельские чтения*, т. 1, вып. XVIII, Санкт-Петербург 2014.
20. Е. И. Астапов, Цели России в Первой мировой войне: к постановке проблемы, *Вестник Воронежского государственного университета*, № 3, Воронеж 2017.
21. Е. И. Темчук, Российская дипломатия в борьбе за национальные интересы в годы Первой мировой войны, *Известия Алтайского государственного университета*, № 6(128), Барнаул 2022.
22. Е. С. Сенявская, Образ Турции как противника России в Первой мировой войне в сознании армии и общества, и: Россия и мир: из истории взаимовосприятия, вып. 5, Москва 2009.
23. Е. Ю. Сергеев, Актуальные проблемы изучения истории Первой мировой войны, *Уральский исторический вестник*, № 1(42), Екатеринбург 2014.
24. И. Архипов, Патриотизм в период кризиса 1914-1917 годов, *Звезда*, № 9, Санкт-Петербург 2009.
25. И. К. Богомолов, «Большой человек» на тонущем корабле: образ Турции в российской печати времен Первой мировой войны, *Имагология и компаративистика*, № 18, Томск 2022.
26. К. Б. Назаренко, Русский флот и Черноморские проливы во время Первой мировой войны, и: *Межвузовская научная конференция «Россия в Первой мировой войне: проблемы истории и историографии»*, Санкт-Петербург 2015.
27. Л. А. Герд, Еще один проект «русского Константинополя». Записка Ф. И. Успенского 1915 г, *Вспомогательные исторические дисциплины*, т. XXX, Санкт-Петербург 2007.
28. Л. В. Кузьмичева, Деятельность Королевского Двора Югославии по организации помощи русским эмигрантам, и: *Столетие двух эмиграций. 1919-2019*, Москва-Белград 2019.
29. М. Радивоевич, Русская революция 1917 года и Сербия, и: *Столетие Революции 1917 года в России*, ч. 1, Москва 2018.
30. О. Р. Айрапетов, Балканы в стратегии Антанты и ее противников (1914–1918 гг), *Новая и новейшая история*, № 5, Москва 2003.
31. П. В. Мультиатули, К вопросу о характере Первой мировой войны для России, *Власть*, № 4, Москва 2011.
32. П. М. Шорников, Почему не состоялась десантная операция на Босфоре?, *Русин*, № 2(44), Кишинев 2016.
33. Т. В. Татоли, Русская военная эмиграция в Сербии (20-30 гг. XX в), и: *Исторические связи России и Сербии*, Белград 2019.
34. Ю. А. Петров, Россия и окончание Первой мировой войны, 1918–1922, и: *Kraj rata, Srbi i stvaranje Jugoslavije*, Beograd 2021.
35. Ю. В. Лунева, Чей Константинополь? Споры о судьбе Османской империи в российских изданиях в эпоху Первой мировой войны, и: *Русская публицистика и периодика эпохи Первой мировой войны: поэтика и политика*, Москва 2013.
36. Я. В. Вишняков, Сербское правительство и русская революция, *Вестник Рязанского государственного университета имени С. А. Есенина*, № 3(64), Рязань 2019.